

Universiteit
Leiden

The Netherlands

'Ja, de Litteratuur is nu eenmaal een wonderlik vak' Ideeën ten aanzien van het bloemlezen van eigentijdse poëzie voor gebruik in de hoogste klassen van gymnasium en h.b.s., 1898-1941

Buijsse, J.G.

Citation

Buijsse, J. G. (2023, December 20). *'Ja, de Litteratuur is nu eenmaal een wonderlik vak': Ideeën ten aanzien van het bloemlezen van eigentijdse poëzie voor gebruik in de hoogste klassen van gymnasium en h.b.s., 1898-1941.*

Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/3674127>

Version: Publisher's Version

License: [Licence agreement concerning inclusion of doctoral thesis in the Institutional Repository of the University of Leiden](#)

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/3674127>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

W.L.M.E. van Leeuwen en *De Nederlandse dichtkunst na 1880*, een schets in drie delen (1928–1935)

Als op de 'Achterpagina' van *NRC Handelsblad* van 15 september 2006 de uitgever Ary Langbroek de helft van zijn terugblik op tien jaar bijlage 'Boeken' van deze krant kan wijden aan de beslissende invloed die W.L.M.E. van Leeuwen in 1961 als recensent van het dagblad *Tubantia* op hem had bij de aankoop van Louis Paul Boons *De Kapellekensbaan* en *Zomer te Ter-Muren*, dan kan hij dat alleen doen in de veronderstelling dat Van Leeuwen bij een deel van zijn leeftijdgenoten geen onbekende is. En inderdaad, als er iemand in de decennia tussen 1924 en 1970 invloed gehad heeft op leerlingen, leraren en lezers is het Van Leeuwen: schoolboekenschrijver, auteur van literatuurboeken en -beschouwingen, criticus. Hij is in 1924 29 jaar en leraar Nederlands aan het Gemeentelijk Lyceum te Enschede. Al in zijn eerste bijdrage in het *Twentsch dagblad Tubantia en Enschedesche courant*, op dinsdag 18 november 1924, geeft hij zijn altijd volgehouden en uitgedragen credo: '[V]an litteratuur-leeraren moet allereerst verwacht kunnen worden, inzicht in de schoonheid der letteren'. 'Schoonheid der letteren' – dit devies zal gedurende zijn hele loopbaan zijn onderwerp van lering blijven. In zijn laatste publicatie, een Franstalige brochure bij de tentoonstelling *La littérature néerlandaise de 1880 à 1960*, in december 1970 georganiseerd door het Institut Néerlandaise de Paris, verwijst hij nog maar eens naar die schoonheid met de woorden '[L]a littérature fut libérée et devint autonome: l'art fut accepté pour sa beauté propre (l'art pour l'art) et non plus loué pour son caractère édifiant'.³⁸⁶ Zijn beredeneerd contemporair literatuuroverzicht en zijn eraan verbonden bloemlezingen breiden de onderwijskanon van na-1880-literatuur verder uit.

7.1.1 Inleiding

In de loop van de jaren 1920 blijft het literatuuronderwijs in verschillende media onderwerp van kritische beschouwing. De schrijvers Herman Robbers en Martinus Nijhoff herinneren zich hun eigen letterkundeonderwijs van enige decennia eerder en kijken daar met afkeer op terug. Zou het tegenwoordige onderwijs beter zijn, nu de vernieuwing in de poëzie toch tot de scholen moet zijn doorgedrongen, vragen zij zich af. Zij hebben er in ieder geval wel enige algemene ideeën over.

In 1915 had Herman Robbers al zijn visie op de oorzaak van het ook in zijn ogen gebrekkige literatuuronderwijs gegeven. Hij wees toen op het doelmatige en praktische van het onderwijs op gymnasium en h.b.s., waardoor aan 'schoonheid' geen aandacht besteed wordt.³⁸⁷ In 1924 komt hij daar in zijn boekje *Litteraire smaak* op terug, met een uitgebreid hoofdstuk over 'Litteraire smaak en onze scholen'. Hij is zich ervan bewust dat niets zo moeilijk te onderwijzen is als 'het begrip van een taal en het genot der kunstwerken, die *van die taal zijn gemaakt*'. Alleen leraren die zelf van literatuur houden, kunnen het genot ervan overbrengen. Hij noemt als grote verdienste van literatuur de ontwikkeling van verbeelding en als opdracht van het onderwijs ziet hij daarom het ontwikkelen van smaak voor literatuur. 'Wanneer dát u lukt is álles gelukt, gebeurt verder alles vanzelf', meent hij, zich tot de leraren wendend.³⁸⁸ In Robbers' definitie is smaak iets dat integrerend

³⁸⁶ Van Leeuwen (1970):2.

³⁸⁷ Robbers (1915):387-388

³⁸⁸ Robbers (1924):43, 45. Robbers schrijft: '[I]k ben zelf op een Gymnasium geweest, en weet dat de meeste van mijn kameraden door hun ouders daarheen gestuurd werden, *niet* omdat een zoogenaamd "klassieke"

tot de mens behoort en literaire smaak de herkenning en erkenning van de in literatuur steeds terugkerende eigenschappen. Het is het vermogen tot onderscheiden en genieten, dat voortkomt uit belangstelling en 'een levend begrip' van de mens en zijn uitingen, én 'uit een eigen poëtisch leven, en de faculteit den gelezen schrijver in het zijne te benaderen'. Robbers ziet smaak dus als een basisfunctie die ieder mens bezit en die ontwikkeld kan worden. Daar is het literatuuronderwijs voor. Hij is een van de weinige buitenstaanders, zo niet de enige, die zich op deze manier over het literatuuronderwijs uitlaat.

Met zijn oordeel over het literatuuronderwijs staat Robbers in deze jaren niet alleen. Martinus Nijhoff herinnert zich zijn letterkundeonderwijs, op het gymnasium, waar hij de verveling bestreed met het lezen van *De nieuwe gids* en Boutens. Hij schrijft dit in een vernietigende bespreking in de *N.R.C.* van 11 april 1925 van *Gedichten lezen* van W. van den Ent. Nijhoffs idee van literatuuronderwijs is leerlingen verzen in de eigen moderne taal te geven. Het moet de taal zijn die zij om zich heen horen, want dan beseffen ze 'wat de apartheid van poëzie is, wat het bloeivermogen van woord en syntaxis vermag, hoe geheimzinnig de vorm van een gedicht creatief is'.³⁸⁹ Nijhoff geeft er en passant een kleien poëtica mee. Gedichten lezen kan onhistorisch en ongrammaticaal zijn (Nijhoff bedoelt een gedicht niet te lezen als taal oefening). Hij suggereert desnoods te beginnen bij de Tachtigers. Of nog beter: bij Marsman. 'Gedichten met liefde lezen, leren ons alleen de tijd- en taalgenoten; ze zijn de enige weg. De tijdgenoten, dat zijn de door de leraars verwaarloosden, omdat hun historische waarde nog niet vaststaat, maar ondertussen zijn zij het die een groot geestelijk gemeengoed in leven houden en het overgeleverde toegankelijk maken', verklaart Nijhoff.³⁹⁰

Beginnen met Marsman en andere eigentijdse dichters, Nijhoffs idee komt hem in dezelfde krant onmiddellijk op een weerwoord te staan van leraar G. Kalff Jr. Kalff vraagt zich af of Slauerhoff dan in de derde klas Beets en Staring moet vervangen. En 'Tachtig' kan toch onmogelijk behandeld worden zonder de voorgangers Multatuli en Busken Huet en de vijand Ten Kate en de stromingen rondom en daarvoor? Met wat gespeelde twijfel vraagt hij zich af of hij Nijhoff misschien niet goed heeft begrepen. 'Dan mijn excuses. – Ik waardeer hem zéér als diepgaand criticus der jongere poëzie, ik waardeer hem minder als dichter (tegen 't hoera-geroep in) en ik waardeer hem heelemaal niet als paedagoog', schrijft Kalff tenslotte.³⁹¹

De twee schrijvers en de leraar zijn het over één ding eens: literatuuronderwijs is belangrijk. Maar er zijn verschillen. Naar het idee van Robbers en Nijhoff moet het aansprekend zijn, Kalff staat een historische inbedding voor; hij heeft het over 'behandelen' waar de anderen het hebben over 'lezen'. Voor Nijhoff is de poëzie het belangrijkste. Hij beperkt zich tot zijn vrienden en tijdgenoten, de jeugd moet de eigen jeugdige dichters lezen. Kalff schrijft over didactiek. Tachtigers zijn niet te begrijpen zonder een historische aanloop en daardoor is zijn keuze anders. Het lijkt erop dat hij aan Marsman en Nijhoff maar voorbij gaat.

Zo komen de aspecten onderwijs, literatuur, aandacht voor poëzie, doorwerking van Tachtig, schoonheid, smaak in deze jaren aan de orde, niet exclusief in onderwijspublicaties maar

opleiding diepere en grotere, veelzijdiger en menselijker mensen produceert, maar omdat men ... een dokter, een advocaat, een predikant van hen maken wilde. Uitzonderingen bestonden natuurlijk ook hier. Bij sommige families bestond nog een "humanistische" levensbeschouwing, waar het gymnasium onderwijs zich het best bij aanpaste.' *a.w.*, 36 n. 1. Let op het woordje 'nog'. Hier maakt Robbers het onderscheid dat Matthijssen later zal bespreken.

³⁸⁹ Nijhoff (1961):303.

³⁹⁰ *a.w.*, 304.

³⁹¹ Kalff Jr. (1925).

opiniërend voor een breder publiek. Robbers, Nijhoff en Kalff hebben alle drie een gymnasiumachtergrond. Zij zijn niet de minsten in literatuur, media en onderwijs, en elk van hen spreekt zich uit voor de literair-kunstzinnige kennisvorm, zoals Matthijssen die benoemt.

De leraar die het literatuuronderwijs over 'de volle bloei van de lyriek' gaat uitdragen, is W.L.M.E. van Leeuwen. Hij is de komende decennia een van de invloedrijkste onderwijsauteurs.

7.1.2 Van Leeuwens ouverture

In het septembernummer van *De nieuwe taalgids* van 1924 verschijnt het eerste fundamentele artikel van Van Leeuwen. Het is een beschouwing naar aanleiding van Robbers' *Litteraire smaak*, onder de titel 'Kunst, schoonheid en smaak'. Met een van zijn eerste zinnen leidt Van Leeuwen zich in: '[W]ie over literatuur en in het algemeen over kunst wil schrijven, heeft behoefte aan een leidend beginsel'.³⁹² Het is niet alleen de startstelling van zijn artikel, het blijkt de bepalende zin voor zijn hele oeuvre.

Met dit essay positioneert Van Leeuwen zich onmiddellijk als de literatuurdocent – met de nadruk op 'docent' – die zich realiseert dat literatuuronderwijs verder gaat dan het weergeven van feiten uit de literatuurgeschiedenis of het lezen van geëigende teksten. 'Kunst, schoonheid en smaak' is een bepalend artikel. Van Leeuwen vraagt zich af wat 'kunst' is, weet dat het antwoord 'het maken van mooie dingen' de vraag opwerpt wat 'schoonheid' is en dat de constatering dat iemand die smaak heeft dat wel weet, het verder verschuiven van de vraag is. Wat is namelijk smaak? Het al of niet hebben van smaak volgt uit het al of niet mooi vinden van algemeen als schoon erkende kunstwerken – een 'vicieuze cirkel' moet Van Leeuwen vaststellen. Hij probeert nu een werkbare oplossing te vinden door twee opvattingen naast elkaar te zetten – en hierin toont hij zich meteen al de leraar die gaat uitleggen – namelijk een die de kunstvraag bij de kunstenaar neerlegt en een die die vraag bij de beschouwer legt. Anders gezegd: er vallen twee wat Van Leeuwen noemt 'hoofdneigingen' te onderscheiden, het willen vaststellen wat kunst is en het willen vaststellen wat kunst moet zijn. Hij noemt het 'de eeuwige antithese "individualisme en socialisme"'.³⁹³ Het is het tegenover elkaar zetten van een objectieve en een subjectieve kijk op kunst. Een objectieve beschouwer hanteert als criterium wat Van Leeuwen noemt 'de echtheid van het gevoel en de schoonheid van de aan dat gevoel adaequate vorm'. Voor de subjectieve beschouwer is 'het eigen levensidealisme' de maatstaf.³⁹⁴ In literaire kritiek is dit laatste een gevaarlijk standpunt, stelt Van Leeuwen, omdat er een eis gesteld wordt die buiten het terrein van de kunst ligt. Het is de tegenstelling die Van Leeuwen voortdurend zal gebruiken.

Het gaat, stelt Van Leeuwen, over de 'maatstaf'. '[A]sociale, amorele, areligieuze mensen', zoals hij hen noemt, willen schoonheid als maatstaf voor kunst gebruiken.³⁹⁵ Zij beschouwen

³⁹² Van Leeuwen (1924):225. Het artikel, dat in twee afleveringen van *De nieuwe taalgids* wordt gepubliceerd, valt inhoudelijk uiteen in twee delen: een theoretische inleiding van vier pagina's en een beschouwende vergelijking tussen de opvattingen van Herman Robbers en van Lev Tolstoy van negentien pagina's. Het tweede deel laat ik buiten beschouwing.

³⁹³ Van Leeuwen bedoelt niet een bepaalde politieke stroming.

³⁹⁴ a.w., 227.

³⁹⁵ Van Leeuwen introduceert in dit artikel zijn drieterm 'asociaal, amoreel, areligieus' die hij in de komende jaren herhaaldelijk zal gebruiken. Hij karakteriseert er de Tachtigers mee. Zij zijn namelijk individualistisch en conformeren zich noch in hun poëzie, noch in hun proza, noch in hun kritieken aan een moreel of religieus standpunt. Hij zet deze termen tegenover sociaal, moreel en religieus: die spelen in zijn eigen literatuuropvatting geen rol maar hij erkent dat anderen ze in hun opvatting wel toelaten. Hij bedoelt er niet

goedheid en slechtheid als zeer subjectief. Sociaal, moreel en religieus aangelegden daarentegen beschouwen óf schoonheid als zeer subjectief, óf als iets immoreels, of stellen schoonheid ver beneden goedheid. Goedheid en slechtheid zijn voor hen objectief, hun uitgangspunt namelijk, de maatstaf voor kunst is voor hen de religieuze en veredelende boodschap erin. Voor Van Leeuwen horen kunst en schoonheid bij elkaar. Van Leeuwen vindt het meer dan duidelijk dat de poging vast te stellen wat kunst, of in zijn geval wat literatuur is, voor leraren van groot belang is omdat anders het gevaar bestaat iets anders te behandelen dan literatuur.

Van Leeuwen positioneert zich op een opvallende, want uitzonderlijke, manier. Is het artikel al vrij lang, drieëntwintig pagina's en behoort het daarmee tot de langste die in *De nieuwe taalgids* geplaatst worden, het bevat in totaal zesentwintig literatuurverwijzingen, van Kloos tot Kropotkin, daarnaast 29 *mentions* en meer dan 75 noten. De literatuurverwijzingen zijn die naar negentiende- en twintigste-eeuwse auteurs en literatuur over kunst en schoonheid, de *mentions* betreffen vooral achttiende-eeuwse auteurs zonder literatuurverwijzing. De *mentions* komen vrijwel alleen in het notenapparaat voor als aantekening bij terminologie. Het artikel staat aan het begin van een uitgebreid netwerk van teksten dat zich gedurende de komende vijftien jaar zal vormen. Dit netwerk bestaat uit Van Leeuwens recensies en beschouwingen in *De nieuwe taalgids*, *Paedagogische studiën* en *Levende talen*, verder zijn eraan gerelateerde boeken en de kritieken door anderen daarover en de stroom aan artikelen in *Tubantia*. Van Leeuwen bereikt er verschillende lezersgroepen mee.

Naast het werk van Robbers bespreekt Van Leeuwen in 1924 en 1925 een viertal andere boeken. Het is niet een toevallig vijftal, het is een weloverwogen keuze juist aan deze uitgaven aandacht te besteden. Zij vormen namelijk een samenhangend geheel. De vijf boeken vertegenwoordigen de vijf aspecten waarmee Van Leeuwen zich bezighoudt, aspecten die in de jaren erna zullen resulteren in een aantal schoolboeken: schoonheid, literatuuronderwijs, het genre poëzie, de literatuurgeschiedenis en omgang met literatuur. Naast Robbers' *Litteraire smaak* zijn het de dissertatie van Ph. A. Lansberg, *Proeve eener descriptieve methodiek van het onderwijs in de Nederlandsche letterkunde aan de scholen voor middelbaar en voorbereidend hooger onderwijs* (1924), de genrebespreking *Lyriek* (1924) door M.A.P.C. Poelhekke, de literatuurgeschiedenis *Nederlandsche letterkunde* (1925) door Jan Greshoff en J. de Vries en de twee waarschuwende brochures van Ida Heijermans, *Onze jongeren en de moderne literatuur* (1919) en *Onze jongeren in de moderne literatuur* (1920).³⁹⁶

De descriptieve studie van Lansberg veronachtzaamt de schoonheid, volgens Van Leeuwen toch de enige reden waarom literatuuronderwijs gegeven moet worden. Van Leeuwen is dan ook prescriptief: 'een docent, wie het om de schoonheid te doen is, [zal] het historische, ethiese of religieuze in litteratuur ook ter sprake brengen, maar zijn keus zal bepaald worden, en dat moest zo zijn bij ieder wie het vergund is, kunst aan anderen te tonen: door de schoonheid der uitingwijze', schrijft hij in de afwijzende bespreking van Lansbergs boek.³⁹⁷ Die schoonheid ziet Van Leeuwen wel in Poelhekkes *Lyriek*. Wat hem het meest in dit boek aantrekt, is de opzet. Poelhekke volgt een bepaald fenomeen door de eeuwen heen, Van Leeuwen noemt het 'de geschiedenis "in draden uiteen rekken"', wat hij in zijn eigen werk ook voortdurend doet. In de bespreking met zesendertig noten, tenminste vijftien literatuurverwijzingen en een aantal *mentions* toont hij zich de auteur die meer doet dan bespreken alleen. Dit geldt al helemaal voor de beschouwing, met vijfentwintig

mee anti-maatschappelijk, immoreel of atheïstisch. Van Leeuwen legt het al uit in zijn 'Over litteratuur VI', in *Tubantia*, woensdag 28 januari 1925, maar dit artikel zal niet veel vakgenoten hebben bereikt.

³⁹⁶ Van Leeuwen (1925abcd)

³⁹⁷ Van Leeuwen (1925a):41.

noten, over het handboek van Greshoff en De Vries. Hij vergelijkt het boek voortdurend met andere overzichten, maar kijkt ook naar de kennelijke invloed van Albert Verwey op de ideeën van Greshoff en De Vries. Zeer bijzonder voor een boekbespreking is dat Van Leeuwen eindigt met twee tabellen waarin hij in kolommen toont hoe Greshoff en De Vries het proza sinds 1880 rangschikken. Hij gebruikt er de kwalificaties 'realisme en naturalisme' en 'naturalisme en romantiek' voor.³⁹⁸ In *Vragen van den dag* tenslotte schrijft hij dan nog over de verhouding tussen literatuur en ethische beginselen in onderwijs en opvoeding, het onderwerp van de twee brochures van Ida Heijermans. Hij stelt dat het beter is het dilemma zedelijkheid en kunst buiten beschouwing van het letterkundeonderwijs te laten en zich te laten leiden door schoonheid. De persoonlijkheid van de leraar moet de jongere rijp maken voor het leven na de schooljaren en daarin past geen onechtheid. Van Leeuwen bespreekt in zijn werken wel de ethische kant van literatuur maar niet als leidend, en zeker niet als beperkend uitgangspunt.

Van Leeuwen schrijft hier een vijfdelig essay over letterkunde die als kunstuiting besproken moet worden en daarom beoordeeld moet worden op de schoonheid ervan en niet op de boodschap. Alle aspecten van het letterkundeonderwijs die Van Leeuwen in de komende vijftien jaar zal uitdragen, zijn in 1925 al aanwezig.

7.2. *Schets, Naturalisme, Dichtkunst*: literatuur in tweedeling

In de jaren 1928, 1929 en 1935 publiceert Van Leeuwen een viertal sterk aan elkaar gerelateerde werken. Het zijn een literair handboek en drie beredeneerde bloemlezingen, bij elkaar zo'n 1400 pagina's uitleg, poëzie en proza: de *Korte schets van de ontwikkeling der Nederlandsche letterkunde* (1928), *Natuur en dichter* (1928), *De Nederlandsche dichtkunst sinds 1880* (1929) en *Naturalisme en romantiek* (1935).³⁹⁹ De *Korte schets* is het basisboek, *De Nederlandsche dichtkunst* en *Naturalisme en romantiek* vormen een verdiepende uitbreiding daarvan, respectievelijk over de poëzie sinds 1880 en het proza en de kritiek sinds 1880.⁴⁰⁰ Is de onderlinge afhankelijkheid van deze boeken al een uniek ontwerp, ook het concept van elk van de titels verschilt fundamenteel van andere literaire overzichten of bloemlezingen. In elk ervan gaat het namelijk om meer dan een historisch-chronologisch overzicht of een verzameling teksten. Van Leeuwen onderscheidt in zijn boeken voortdurend in de literaire geschiedenis aanwezige of zich regelmatig herhalende stromingen, visies, invloeden of verhoudingen en zijn tekstkeuze is daarvan afhankelijk. Het gevolg is dat zijn boeken systematisch en overzichtelijk van opbouw zijn.

In de inleiding bij de *Korte schets van de ontwikkeling der Nederlandsche letterkunde* geeft Van Leeuwen de theoretische onderbouwing van opbouw⁴⁰¹ en inhoud van het boek – geen enkele

³⁹⁸ Als Van Leeuwen in 1928 zelf zijn *Korte schets* uitgeeft, neemt hij daarin sterk vergelijkbare tabellen 'Naturalisme en Romantiek' op. 'Naturalisme en romantiek' is de titel van een boek dat hij in 1935 zal uitgeven.

³⁹⁹ Eerder had Van Leeuwen twee kleine bloemlezingen samengesteld, een deeltje in de serie *Mozaiek* (1926, Zwolle: Tjeenk Willink), en *Dichterland* (1927, 1956¹⁰, Assen: Van Gorcum). Verder in 1930 de all time classic *Epiek en lyriek*, een genrebespreking en leesboek, dat in 1969 nog een 16de druk zou krijgen. Ik laat deze uitgaven hier verder buiten beschouwing, evenals het latere *Beknopt overzicht van de Nederlandse letterkunde* (1936) en de leesboeken en bloemlezingen *Verhalen en liederen* en *Poëzie en proza*, uitgaven die een lange drukgeschiedenis zullen kennen. Vrijwel alle titels van Van Leeuwen weerspiegelen zijn tweedeling.

⁴⁰⁰ *Natuur en dichter* is een verdiepende en thematische herhaling van de *Korte schets*. Voor de overzichtelijkheid laat ik dit boek verder buiten beschouwing.

⁴⁰¹ Van Leeuwen deelt de *Korte schets* in een achttal tijdvakken in. Fundamenteel daarbij is zijn indeling in een zevental stromingen die in alle tijdvakken in enigerlei vorm voorkomen: religieus, nationaal, fantastisch, sentimenteel, sociaal, realistisch en didactisch, en die tezamen vallen onder twee hoofdstromingen, een

andere auteur doet dat. Hij stelt de lezer de vraag wat onder letterkunde moet worden verstaan. Zijn het die werken die ons door schoonheid treffen – literatuur is immers een *kunstuiting* –, of is letterkunde alle geschrevene dat van belang is als uitdrukking van de cultuur van een bepaald tijdperk? Het is het verschuiven van de moeilijkheid want wat is schoonheid – het is een afhankelijk van een tijdperk wisselend begrip – en het eraan verbonden aspect van de ontroering wordt door de individualist en in tijden van saamhorigheidsgevoel verschillend gewaardeerd. Zijn het dan de mensen met 'smaak' die bepalen wat kunst, wat literatuur is, een middenwegopvatting? Worden dus in een literatuurgeschiedenis teksten gepresenteerd die ons niet kunnen ontroeren, dan vertrouwen we op de Tijd maar een eigen oordeel is altijd gerechtvaardigd, stelt Van Leeuwen. Lezers die Van Leeuwens artikel over smaak kenden, de bespreking van Robbers' werk uit 1924, zullen weinig verbaasd zijn geweest deze inleiding te lezen: zij is een wat veralgemeende bewerking ervan. In dat artikel omschreef hij de tegenstelling individualisme vs. socialisme. Dit laatste noemt hij nu 'saamhorigheidsgevoel'. In zijn werk is voortdurend een wijzen op een tegenstelling aanwezig zoals in de twee hoofdstromen in de kunst die Van Leeuwen steeds wil tonen, een realistische tegenover een geestelijke stroming.

In de algemene inleiding bij *Naturalisme en romantiek* zet hij de twee geestesrichtingen uit de titel uitgebreid tegenover elkaar. De literatuurgeschiedenisdocent Van Leeuwen karakteriseert er in grote lijnen de periodes vanaf de middeleeuwen mee. Voor de lezer wordt duidelijk dat de plaatsing van auteurs geen toevallig chronologische is, maar een thematische. Van Leeuwen deelt auteurs in uitgaande van zijn tweedeling. Het is de verwoording van de achtergrond van Van Leeuwens keuzes. Auteurs krijgen in het boek een plaats op basis van hun werk en niet op basis van een tijdlijn, waardoor Van Leeuwen meer samenhang toont. En alhoewel *Naturalisme en romantiek* een overzicht met bloemlezing is van het proza en de kritiek sinds 1880, is de omschrijving van de twee richtingen ook toepasbaar op de inhoud van *de Korte schets van de ontwikkeling der Nederlandsche letterkunde* en van *De Nederlandsche dichtkunst sinds 1880*.

Om de titel van *Naturalisme en romantiek* te verduidelijken onderscheidt Van Leeuwen de naturalist en de romanticus in twee parallelle beschrijvingen, de achtergrond van zijn terminologie:

De naturalist is overwegend verstandelijk; zijn aandacht is gericht op de werkelijkheid der stoffelijke, afzonderlijke 'dingen' om hem heen. Hij aanvaardt de bestaande wereld, welke hij langs redelijke wegen meent te kunnen beheersen en veranderen; hij is liberaal en democratisch op politiek gebied en staat maatschappelijke verbeteringen voor langs evolutionaire weg. Hij is aesthetisch en aanschouwt en geniet van de uiterlijke schoonheid der dingen met een materialistische, sensualistische vreugde. Hij is irreligieus en individualist. Als litterator is hij descriptief: hij beschrijft de dingen om hem heen; daar de dingen en hun voorstellingen hem beheersen, overheerst in zijn stijl: het w o r d; daar hij de dingen scherp en tastbaar wil weergeven komt hij tot w o r d k u n s t. Zijn betoogtrant is wetenschappelijk, dus sceptisch en objectief; dus is hij als kunstcriticus ook objectief.

geestelijke en een realistische. De religieuze, nationale, fantastische en sentimentele stromingen vallen onder de geestelijke hoofdstroming, de realistische en de didactische onder de realistische hoofdstroming, de sociale onder beide. In de chronologie van de literaire geschiedenis verwijst hij voortdurend naar de stromingen, waardoor het boek systematisch in elkaar zit: de stapeling van de tijdvakken en de stromingen daar verticaal in ingevlochten. Hij voegt een uitgebreid voetnotenapparaat toe met overzichten van tekstuitleggen en reeksen geboortejaren en titels.

De romanticus is overwegend gevoelig; de realiteit en de observatie daarvan acht hij gering, vergeleken bij zijn fantasie en zijn intuïtie; hij aanvaardt de wereld nimmer passief, doch steeds actief. Politiek is hij revolutionair of antirevolutionair; maatschappelijk streeft hij naar een utopische geluksstaat, hetzij gebouwd op naastenliefde of wel op dictatuur; tenzij hij verlangt naar een opheffing van alle maatschappelijke banden. Hij is idealist en staat tegenover het leven niet aesthetisch maar ethisch: oordelend en lijdend. De stoffelijke schoonheid is hem niet genoeg; hij zoekt de grote persoonlijkheid, de ziel, of wel wijsheid, of God. Als litterator is hij constructief, d.w.z. de dingen zullen in zijn werk niet los naast elkaar beschreven worden, doch in een innerlijk verband worden gesteld. De zin der dingen overheerst, dat is taalkundig: de z i n wordt belangrijker geacht, dan het afzonderlijke woord. Voor woordkunst is dus bij hem geen plaats. Zijn betoogtrant is speculatief, dus overtuigd en subjectief; als kunstcriticus is hij subjectief.⁴⁰²

Hoofdkenmerk van Van Leeuwens werk is de voortdurende indeling in deze twee uitersten, niet altijd met dezelfde terminologie maar wel steeds hetzelfde bedoelend. Zijn het in de *Korte schets* aanvankelijk de realistische en de geestelijke stroming, verderop in het boek worden het de realistische en de romantische stroming. Als hij in 1928 het vervolgboek op de *Korte schets* publiceert, *Natuur en dichter*, opent hij met het tegenover elkaar stellen van realisme en expressionisme, ook genoemd: impressie en expressie, als hoofdstromen die altijd in de kunst aanwezig zijn geweest. De uitbreiding van een deel van hoofdstuk VI van de *Korte schets* over proza en kritiek sinds 1880, heeft *Naturalisme en romantiek* als titel.⁴⁰³

Met een indeling als in *Naturalisme en romantiek*, het boek uit 1935, toont Van Leeuwen zich de literatuurdidacticus die zijn leerlingen en lezers een literaire tweedeling voorhoudt en hun daarmee meer geeft dan een louter op opeenvolging gebaseerd overzicht. Daarin speelt een belangrijk aspect mee. In het 'Voorwoord aan de leraren' van *Naturalisme en romantiek* schrijft hij dat het boek de ontwikkeling wil laten zien van proza en kritiek sinds 1880 in verband met de verandering in de tijdgeest. In het boek spreekt hij over die verandering geen oordeel uit want dat is niet de taak van de litterair-historicus en kan niet de bedoeling van een schoolboek zijn. Het uitdrukkelijk zich onthouden van een oordeel, waarmee Van Leeuwen bedoelt dat hij niet oordeelt over een expliciete religieuze of maatschappelijke opvatting in een tekst maar wel over de esthetiek van een tekst en over de betekenis van de auteur voor de ontwikkeling van de literatuur, is een kernpunt in Van Leeuwens onderwijsopvatting.

Over 'tijdgeest' laat hij zich in dit voorwoord verder niet uit, dus voor gebruikers van het boek kan dit aspect onduidelijk blijven, maar wie Van Leeuwen in zijn artikelen en polemieken in deze jaren gevolgd heeft, weet het wel. In 1933, twee jaar voor het verschijnen van het boek, had hij het in een voordracht uitgelegd. Sprekend over levensdoel en onderwijs zegt hij: '[W]ij leven nu eenmaal nog steeds in de periode van het individualisme', waarna hij zijn idealistische scepsis toelicht, namelijk het niet a priori kiezen voor een zekere uitweg, ook een keuze dus.⁴⁰⁴ De leraar is de individualist, had hij eraan toegevoegd. Eerder al, in zijn lezing voor de Vereeniging van Leeraren in de Levende Talen (VLLT) in 1931, had hij de tijdgeest aangestipt: de taak van de leraar is ook

⁴⁰² *Naturalisme en romantiek*, p. 13.

⁴⁰³ De oplettende ouder van een Enschedese leerling kan in 1935, het publicatiejaar van *Naturalisme en romantiek*, een vage herinnering hebben: Van Leeuwen had deze tegenstelling op 24 februari 1925 al in zijn rubriek in *Tubantia* ontvouwd.

⁴⁰⁴ Van Leeuwen (1933b):283.

invloed uitoefenen op de tijdgeest die breder is dan vroeger en minder bespiegeld.⁴⁰⁵ Door zijn leerlingen in aanraking te brengen met de modernste poëzie brengt hij ze in aanraking met de tijdgeest, waar die gedichten een uiting van zijn, en door erover te praten wordt hun die tijdgeest getoond en leren ze te reflecteren, is de gedachte van Van Leeuwen. Dat is zijn bijdrage in het veranderen van de wereld. Literatuur gaat voor Van Leeuwen dan ook veel verder dan alleen de esthetiek: die is bij de beoordeling ervan wel het uitgangspunt, maar als hij in *Naturalisme en romantiek* de twee hoofdlijnen in de literatuur in afwisseling dominant ziet in een bepaalde periode, heeft hij het in wezen over een afwisseling in tijdgeest.

7.3 'een onuitwischbaren indruk bij ons achterlaten': de literatuuropvatting van W.L.M.E. van Leeuwen

Vanaf medio 1924 zet Van Leeuwen zijn ideeën op twee verschillende niveaus uiteen, via zijn artikelenreeks in het *Twentsch dagblad Tubantia en Enschedesche courant* en via artikelen in een aantal vaktijdschriften. Het lijkt erop alsof hij in een aantal gevallen zijn denkbeelden eerst in de regionale krant publiceert om daarna vakgenoten te bereiken. Het zijn twee onderscheiden publieksgroepen, wat een totaal verschillende formulering tot gevolg zou kunnen hebben. Toch is het niet zo dat Van Leeuwen a priori in *Tubantia* eenvoudiger schrijft dan in *Paedagogische studiën*. In het volgende citaat betoont Van Leeuwen zich de romanticus. Deze uiteenzetting van wat literatuur is en wat zij teweeg moet brengen, zou in een vaktijdschrift hebben misstaan maar zijn *Tubantia*-lezers begrijpen het in de vrij warme zomer van 1925 wel:

Er zijn in elke litteratuur werken, die een onuitwischbaren indruk bij ons achterlaten, werken waarmee men zich zou wenschen te zetten bij het vlamvend haardvuur op eenzame winteravonden, als om het stille huis de fladderende sneeuwvlokken dalen, en de warmte en rust van het eigen interieur door de barre atmosfeer daarbuiten te weldadiger ons omringt en tot stil peinzin brengt. Wie zal zeggen welke geheimzinnige bekoring diè romans en gedichten uitstralen, naar welke onze langs de boekenrijen tastende handen dan het liefst grijpen; wiè de bijzondere schoonheid nader omschrijven van de scheppingen der begenadigden, die ons dàn de stille troost en zoete verademing schenken, waartoe de talrijke andere, toch ook zeer prijzenswaardige kunstwerken die er nevens staan, met geen mogelijkheid in staat zouden zijn? Misschien zijn er onderbewust geworden herinneringen of onbewust gebleven associaties, die ons leiden bij onze keuze. Maar zeker schuilt er in sommige dezer uitverkoren verhalen en liederen een rustgevende macht, die slechts de door het van vreugden en leed overvloeiende leven gelouterde kunstenaar in oogenblikken van diepe bezinning heeft weten te verwerven en te uiten in ook anderen dè ziel van het leven openbarenden vorm.⁴⁰⁶

Alle voorwaarden die Van Leeuwen aan literatuur stelt, zijn hier aanwezig. In de inleiding bij de *Korte schets* vraagt hij zich af, en stelt daarmee ook de vraag aan de lezer, wat schoonheid is. 'Men kan misschien het best zeggen, dat wij een werk dán schoon zullen noemen (...) wanneer het in staat is den lezer te ontroeren tot dezelfde aandoening die de maker er van ondervond bij het scheppen',

⁴⁰⁵ Van Leeuwen (1931):35.

⁴⁰⁶ 'Over Litteratuur XVII', *Tubantia* 31 juli 1925.

besluit hij. Daardoor maakt het kunstwerk indruk en blijft het ons bij. Samen is dit de schoonheid van een werk, stelt hij. Van Leeuwen erkent wel dat schoonheid een wisselend begrip is: wat als mooi of lelijk gezien wordt, wisselt in de tijd. Met zijn omschrijving van 'schoonheid' toont Van Leeuwen aan dat 'schoonheid' niet te definiëren valt, en verder geeft hij een romantisch beeld van de dichter als zou een gedicht *aus einem Guss* tot stand komen.

Van Leeuwen is altijd bijzonder kort en pregnant in de formulering van zijn literatuuropvatting. Literatuur is kunst, kunst is de schone uiting van de ziel, schoonheid is het voor de zintuigen waarneembaar worden van de ziel, en dat die uiting schoon is, blijkt doordat zij anderen mede ontroert 'tot de zielsaangedaanheid van de Schepper', zoals hij in 1925 in een tweedelig artikel in *Paedagogische studiën*, 'Over litteratuuronderwijs. Idealen of utopieën?', uitlegt.⁴⁰⁷ Van Leeuwen heeft het hier over poëzie. Door 'Schepper' met een hoofdletter gedrukt te zien, zouden lezers van het blad het kunnen vermoeden – al kunnen andere lezers er enige blasfemie in zien. Wel is duidelijk dat Van Leeuwen een bijzondere status aan de dichter toekent.

Het aspect dat Van Leeuwen aan zijn literatuuropvatting toevoegt, is het Tachtiger-adagium 'Poëzie móét zijn: de uitstorting van het gemoed van den kunstenaar in dién vorm, die alleen bij dat gevoel past. De dichter moet dus schepper zijn van nieuwe beelden. De beelden die hij gebruikt heeft, kunnen onmogelijk later door anderen worden gebruikt, zonder aan kracht en juistheid te verliezen', zoals hij in *Tubantia* van 9 juli 1925 zijn lezers leert. Het is het criterium van de uniciteit. Literatuur is voor Van Leeuwen en zijn boeken. Regelmatig zullen zijn artikelen in *Tubantia* de vingeroefeningen blijken te zijn voor Van Leeuwens onderwijsuitgaven.

7.4 Poëzie is 'het leven van den mensch'

Op zaterdag 3 januari 1931 houdt Van Leeuwen voor de Nederlandse sectie van de Vereniging van Leeraren in Levende Talen (VLLT) een lezing onder de titel 'Moderne Nederlandsche poëzie op de middelbare scholen'. De voordracht is een elementair en indringend betoog over eigentijds literatuuronderwijs. Eigentijds in tweeërlei opzicht: het rekt af met oude voorstellingen van literatuuronderwijs terwijl eigentijdse literatuur, poëzie vooral, er de belangrijkste rol in moet spelen. Van Leeuwen begint zijn uiteenzetting met de stelling: 'Zoo ergens, dan spreekt zich in onze dichtkunst sinds 1880 het leven van den mensch van alle tijden *en* het leven van den mensch van onze tijd volkomen uit, in al z'n wisselende rijkdom, in al z'n vreugde *en* in al z'n tragiek'.⁴⁰⁸

⁴⁰⁷ Van Leeuwen (1925d): Van Leeuwen had de twee artikelen in *Paedagogische studiën*, die ook opgevat kunnen worden als één, aanvankelijk aangeboden aan *De nieuwe taalgids*. Redacteur C.G.N. de Vooy is afwijzend: te lang voor *De nieuwe taalgids* en te overmoedig. Op de keper beschouwd vindt De Vooy het artikel wel publicatiewaardig, maar het idealisme ('uw hoofdstuk "Idealen"') heeft volgens hem 'een gevaarlijke keerzijde: de utopie'. Het lijkt erop dat De Vooy hem onbedoeld een aanvulling voor zijn titel aan de hand doet. Van Leeuwen publiceert het artikel in *Paedagogische studiën* onder de titel 'Idealen of utopieën'. Brief C.G.N. de Vooy aan W.L.M.E. van Leeuwen, d.d. 16 maart 1925, Literatuurmuseum, Den Haag, sign. V.826 B1.

⁴⁰⁸ Van Leeuwen (1931):27. Twee jaar eerder, in 1929, had hij in zijn *De Nederlandsche dichtkunst sinds 1880* uit Albert Verweys inauguratierede uit 1924 geciteerd (!): 'De waarde van dichters en kunstenaars ligt hierin, dat zij in duizenden vormen telkens weer een nieuw gezicht geven op het leven. Tegenover de verstelseling waar het verstand ons toe dwingt, richten zij het ideaal op van de volledigen mensch: het ideaal van een schonere wereld'. Van Leeuwen maakt in zijn boeken ruim gebruik van citaten van critici en essayisten om zijn uitleg te ondersteunen. Daarin is hij uniek. Tegelijk blijkt dat hij citaten regelmatig naar eigen hand zet en deels samenvat. Verwey gebruikte de term 'verstelseling' niet, Van Leeuwen vat er een aantal zinnen mee samen. De strekking van Verweys woorden (Verwey (1956):28) blijft in Van Leeuwens weergave wel overeind. Citaat

Dichtkunst staat dus niet op zichzelf, het is de essentiële weergave van 'het' leven, zoals het tot uiting komt in het werk van dichters. Van Leeuwen is meermaals verweeten zich te beperken tot 'schoonheid' maar dat is niet terecht. Schoonheid is het criterium voor de eerste aanvaarding van een gedicht, maar tegelijkertijd is er meer. In *De Nederlandse dichtkunst sinds 1880* beschrijft hij de ontwikkeling in de onmiddellijke na-1880-poëzie, die van de afgezonderdheid van de dichter die aan de schoonheid en goddelijkheid van de eigen ziel genoeg meende te hebben naar overgave aan hetzij de mensheid, hetzij aan God.

In zijn werk verwijst Van Leeuwen herhaaldelijk naar Dirk Coster. Zo vindt hij *Nieuwe geluiden* (1924), de bloemlezing van Coster, een waardevol werk. Als Van Leeuwen uitlegt dat de moderne dichter zich richt op overgave,⁴⁰⁹ neemt hij met dat woord, zonder Coster te noemen, de uitleg van Coster over. Coster schrijft in de inleiding van *Nieuwe geluiden*: 'strijd en welwetende aanvaarding (...) beteekenen in laatste instantie evenzeer: aandacht voor het leven, aandacht voor wat rond de mensch gebeurend is, zij beiden kortom beteekenen overgave'.⁴¹⁰ Met betrekking tot literatuur neemt Coster een ethisch standpunt in. Van Leeuwen is eenzelfde mening toegedaan, zij het dat hij 'schoonheid' altijd als basis zal aanwijzen. 'Hun [van leerling, docent, dichter] gemeenschappelijke factor is de menselijkheid, maar het is de schoonheid van het geschrevene die als kathalysator werkt (...)', stelt hij.⁴¹¹ Eigentijdse literatuur wordt door jongeren gelezen omdat erin wordt uitgesproken 'wat in alle jongeren gist'. Op dit laatste richt Van Leeuwen zich in zijn poëzieopvatting. Zijn behandeling van poëzie is erop gebaseerd.

In zijn lessen begint Van Leeuwen met het voorlezen van poëzie. Dat voorlezen een essentieel onderdeel van Van Leeuwens methodiek is, benadrukt hij in 1950 nog eens in een artikel in *Critisch bulletin*, waarin hij schrijft dat hij 'de jeugdsonnetten [van Kloos] zeker 75 maal voorlas'.⁴¹² Het bracht hem tot ontroering. Poëzie is daarmee ook klank en ritme, hardop lezen het middel tot begrijpen. Dit in samenhang met de grote lijn van de inhoud maakt het gedicht, 'het gezicht op het leven'. Voorlezen en in het voorbijgaan verklaren, is de methode. In deze periode publiceert Van Leeuwen geen uitgave met vragen. Dat doet hij pas, met F.G.A. Stemvers, vanaf 1952 in het *Hulpboek bij Poëzie en proza*, een tweedelige bloemlezing voor het literatuuronderwijs. Vragen die zij bij teksten stellen zijn dan vooral vergelijkend of gericht op de grote lijn van een tekst. 'Analyse is een zaak der specialisten' is Van Leeuwens mening.⁴¹³ Zo bezien gaat het Van Leeuwen eerder om de Gestalt dan om de Gehalt.

7.5.1 Stofkeuze

Van Leeuwen heeft namelijk een geheel eigen kijk op de behandeling van poëzie. Die komt voort uit zijn literatuuropvatting. Zijn doelstelling met het onderwijs in moderne poëzie is niet alleen leerlingen zover te brengen dat zij van de vormschoonheid der dichtkunst genieten, maar vooral de

in *De Nederlandsche dichtkunst sinds 1880*, p. 97. Van Leeuwen heeft meerdere malen over Albert Verwey geschreven, vooral in *Tubantia*. Zijn eerste bijdrage aan deze krant, van 18 november 1924, ging al over Verweys benoeming tot hoogleraar in Leiden.

⁴⁰⁹ *De Nederlandsche dichtkunst sinds 1880*, p. 95.

⁴¹⁰ Coster (1925):XXVII.

⁴¹¹ Van Leeuwen (1966):351.

⁴¹² Van Leeuwen (1950):316. Ook leerlingen getuigen ervan (zie 7.8).

⁴¹³ Zie Van Leeuwen (1966):350. Het voorlezen en verklaren leerde hij van zijn leraar Nederlands, A.J. de Jong. Zie *ibid*:351.

leerlingen in aanraking te brengen 'met wat er leeft en strijdt in de menselijke ziel en in de wereld buiten ons'. In zijn VLLT-lezing van 1931 zegt hij daarover:

Goed beschouwd, is dit trouwens de doelstelling van het geheele literatuuronderwijs. Het behoeft geen betoog, dat, gezien vanuit onze plaats als leeraar in de Nederlandsche *letterkunde*, de vorming van het kunstgevoel (...) onze hoofdtaak is. *Dit houdt echter in, dat wij moeten trachten duidelijk te maken, dat voor d i e zielsinhoud d i e vormgeving dwingend was.* Hieruit volgt, dat we de vormschoonheid niet kunnen naar voren brengen, zonder de zielsinhoud te beschouwen. Zoo leidt ons telkens onze taak van het terrein der zuiver-litteraire schoonheid naar de terreinen van wijsheid, goedheid, liefde en geloof. *Maar het eerste, d e s c h o o n h e i d, dienen wij nimmer te verzaken: wat geen schoonheid inhoudt, hoort in de literatuurles niet thuis.*⁴²⁴

Hier toont Van Leeuwen zich de prescriptief-normatieve docent die hij is ten aanzien van de tekstkeuze en legt hij het Tachtiger-credo, vorm en inhoud zijn één, de adequate vorm, uit. Maar tegelijk verbindt hij er met de term 'zielsinhoud' de vierdeling aan die de didactiek van *De Nederlandsche dichtkunst sinds 1880* beheerst: wijsheid, goedheid, liefde en geloof. Zijn stofkeuze komt eruit voort. Die is niet periodiserend-chronologisch maar thematisch, zoals ik hiervoor ook al toelichtte.

In het poëziegedeelte van de *Korte schets* bespreekt hij eerst diepgaand, namelijk met een veelheid aan tekstverwijzingen, de grote vijf van de Tachtigers, Perk, Kloos, Van Eeden, Verwey, Gorter, en nu in een studieboek het a-maatschappelijke, a-morele en a-religieuze van de Tachtigers toelichtend. Op basis van het individualisme van Kloos, het wijsgerige van Verwey, het religieuze van Van Eeden, het maatschappelijk-socialistische van Gorter komt Van Leeuwen tot zijn indeling in vier groepen. Hij constateert namelijk een voortzetting van de poëtische beweeggronden van Kloos, Verwey, Van Eeden en Gorter in groepen dichters na hen. Van Leeuwen kijkt naar de inhoud van het werk van dichters. In zijn diepgravende lezing voor de VLLT van 1931 de dichtkunst van de vijftig jaar tussen 1880 en 1930 overziend, constateert hij dat dichters gedreven worden door een van vier spanningen met telkens het Ik als 'aangrijppunt', namelijk

Ik – tegenover het eigen Ik, het Verlangen naar persoonlijk Geluk: hart,

Ik – tegenover God, het Verlangen naar overgave aan God: ziel,

Ik – tegenover Mensenwereld, het Verlangen naar Rechtvaardigheid: wil,

Ik – tegenover de Gedachte, het Verlangen naar redelijk inzicht, naar Begrip: rede.

Daarom heeft hij zijn *De Nederlandsche dichtkunst sinds 1880* in deze vier stromingen verdeeld: individualisme en gebrokenheid, en de wijsgerige, religieuze en sociale richting. Hij brengt ze onder de noemer 'psychologisch-philosophische methode' samen.

De Nederlandsche dichtkunst sinds 1880 is parallel aan hoofdstuk VII van de *Korte schets* opgebouwd, dus ook hier eerst ruim aandacht aan de Tachtigers en daarna de vierdeling in geestesstromingen. Wie de inhoudsopgave van beide boeken naast elkaar legt, ziet onmiddellijk deze samenhang. Door de parallelle opbouw met hoofdstuk VII van de *Korte schets* is *De Nederlandsche dichtkunst* geen bloemlezing zonder meer: het breidt de theoretische toelichting sterk uit en illustreert daarnaast met een ruime keuze aan poëzie. In dit boek neemt Van Leeuwen van 73 dichters in totaal 239 gedichten op, met als uitschieters P.C. Boutens (18 gedichten), P.N. van

⁴²⁴ Van Leeuwen (1931):

Eyck (12), Herman Gorter (15), Jacob Israël de Haan (12), M. Nijhoff (9), A. Roland Holst (12). Ook J.C. Bloem (6), Geerten Gossaert (5), Jan Greshoff (7), J.H. Leopold (6) zijn relatief goed vertegenwoordigd. Dat Frederik van Eeden (7), Willem Kloos (6), Jacques Perk (7) en Henriette Roland Holst (6) wel substantieel maar verhoudingsgewijs met minder gedichten gebloeemd zijn, hangt samen met de ontwikkeling die Van Leeuwen wil tonen: na hen zijn nieuwe grote dichters opgekomen.

7.5.2 Stofkeuze: een drie-eenheid

Een literatuurhandboek met twee uitbreidende deelbloemlezingen, namelijk bloemlezingen bij slechts één hoofdstuk uit dat handboek, parallel aan de inhoud van dat hoofdstuk opgezet, is een bijzonderheid. Die vermeerdering is de verhouding tussen hoofdstuk VII, 'De Beweging van Tachtig en de literatuur daarna' (uit het literatuurhandboek *Korte schets van de ontwikkeling der Nederlandsche letterkunde* (1928)), het poëzieoverzicht *De Nederlandsche dichtkunst sinds 1880* (1929) en het aan de kritiek en het proza gewijde *Naturalisme en romantiek* (1935).⁴⁴⁵ De twee nevenboeken zijn daarbij ook meer dan alleen een bloemlezing van poëzie. De theoretische toelichtingen in het hoofdstuk in de *Korte schets van de ontwikkeling der Nederlandsche letterkunde* worden in beide boeken vermeerderd en ruim met teksten geïllustreerd. Deze opzet past geheel in Van Leeuwens visie van de leraar die de literatuurgeschiedenis moet bespreken en de eigentijdse literatuur, vooral de dichtkunst, als sluitstuk van die historische behandeling ziet. Om de samenhang tussen de *Korte schets*, *De Nederlandsche dichtkunst* en *Naturalisme en romantiek* te tonen, kies ik voor een beschrijving van Van Leeuwens concentrische behandeling van de katholieke dichters daarin.⁴⁴⁶

Het hoofdstuk in de *Korte schets* over de literatuur van de vijftig voorgaande jaren deelt Van Leeuwen in onderdelen in over de kritiek (de grondstellingen van de Tachtigers en de weerstand daartegen), de poëzie (van Perk tot Slauerhoff) en het proza. In het gedeelte van dit hoofdstuk over het na-Tachtig-proza introduceert Van Leeuwen de twee hoofdgroepen van realistische (naturalistische) en romantische werken. Op basis hiervan geeft hij een tabellarisch tweekolommenschema van vijf pagina's om alle eronder vallende auteurs te rangschikken. Geen auteur van schoolboeken die zo schematisch en overzichtelijk te werk gaat als Van Leeuwen. Onder 'realisme' vangt hij: materialisme, naturalisme, passivisme,⁴⁴⁷ impressionisme, sensitivisme, nieuwe zakelijkheid; onder 'romantiek': verbeelding, wijsheid, activisme, expressionisme, gevoel, idealisme,

⁴⁴⁵ Bij de *Korte schets* hoort ook het unieke *Schematisch synchronistisch overzicht, vermeldende de voornaamste figuren en gebeurtenissen op het gebied van wereldletterkunde, wijsbegeerte, religie, staatsleer, muziek, beeldende kunst, staatkundige geschiedenis en natuurwetenschappen*, een overzicht vanaf ongeveer 3500 voor Christus. Ik laat dit overzicht hier buiten beschouwing.

⁴⁴⁶ De inhoudelijke samenhang met *Naturalisme en romantiek* is iets minder sterk te zien, maar wel in het deelhoofdstuk 'Van objectieve naar subjectieve kritiek' in dat boek, waarin Van Leeuwens indeling in geestesstromingen terugkomt. Daarin onder andere aandacht voor 'Rooms en Protestanten'.

⁴⁴⁷ Van Leeuwen gebruikt de term passivisme alleen in zijn schema, als tegenstelling tot activisme. 'Activisme' definieert hij wel: 'romantische dadendrang'. Het zijn termen uit de Vlaamse Beweging, waarbij de passivisten gedurende de Duitse bezetting tussen 1914 en 1918 de verdere verwezenlijking van het programma van de Vlaamse Beweging tot na de oorlog wilden opschorten en zich derhalve 'passief' en Belgisch-loyaal gedroegen en elke buitenlandse hulp aan de Vlaamse Beweging of internationalisering van de Vlaamse kwestie verwierpen. Zie <https://nevb.be/wiki/Passivisme> (geraadpleegd 6 juni 2020). De term passivisme komt in de jaren 1920 regelmatig in Nederlandse kranten voor, meestal in verband met de Vlaamse Beweging.

religie, primitivisme. In zijn rubriek in *Tubantia* van 1 juli 1925 had hij zijn lezers gemeld dat hij in een aantal afleveringen de vaderlandse letterkunde vanaf 1880 zal bespreken. Vanaf dat moment kunnen de lezers van *Tubantia* de groei volgen van wat drie jaar later hoofdstuk VII van zijn *Korte schets* zal worden.

Op onderwijskundige en op literaire grond besteedt Van Leeuwen uitgebreid aandacht aan de katholieke letteren. Juist omdat Van Leeuwen altijd benadrukt neutraal onderwijs voor te staan (waarmee hij bedoelt: geen keuze voor een denominatie) en als opdracht ziet 'de vorming van de jongeren tot jonge mensen met uitzicht naar alle kanten', zoals hij in 1933 had gezegd, is een bespreking van katholieke dichters in zijn werk vanzelfsprekend. Zo'n bespreking past in zijn opvatting als leraar literatuurhistoricus te zijn. Onderdeel van de literaire geschiedenis zijn de letterkundige tijdschriften, reden waarom hij aan deze tijdschriften in zijn geschiedschrijving uitgebreid aandacht besteedt. In de literatuur beginnen vanaf 1920 de katholieke tijdschriften sterk een rol te spelen waardoor de katholieke letterkunde een duidelijke plaats verovert. Van Leeuwen behandelt de katholieke auteurs vanuit de tijdschriften.

Als Van Leeuwen in de *Korte schets* de kritiek op de grondstellingen van de Tachtigers bespreekt, noemt hij meteen al een tiental katholieke critici en citeert hij het credo van het tijdschrift *Roeping* (1922), 'de kunst moet de mensch verheffen tot God, dichter brengen bij God... Dat mag, en kan alleen het groote doel zijn van de Katholieke kunst'. Aan protestantse kritiek besteedt hij nauwelijks aandacht, te weinig geruchtmakend in Van Leeuwens visie. Verderop in het boek legt hij uit dat de katholieke kunst zich omstreeks 1890 bij geen enkele traditie kon aansluiten, waardoor de Tachtiger schoonheidstheorie invloed kon uitoefenen en er ook geen gevaar voor epigonisme was (Albertine Steenhoff-Smulders, Hilarion Thans), om daarna de humanitaristische tendenzen in Vlaanderen na 1918 te noemen (Karel van den Oever, Wies Moens), en de groep rondom *Roeping* (Jacques Schreurs, Gerard en Henri Bruning). Aangezien het katholiek geloof niet dwingt tot verwerping van alle aardse schoonheid en zinnelijke levensdrift, ondanks een bindende dogmatiek, kan het moderne leven in de poëzie betrokken worden. Hierdoor wordt deze poëzie ook voor niet-katholieken vertrouwd, stelt Van Leeuwen. Verder citeert hij een enkele zin over de relatie tussen kunst en Godheid uit werk van katholieke critici als Bernard Verhoeven, H.H. Knippenberg, L.J.M. Feber, Pieter van der Meer de Walcheren die uitleggen dat schoonheid 'God aanbelangt', volgens Van Leeuwen een relatie die op alle religieuze kunst van toepassing is en dus niet exclusief de kern van katholieke poëzie kan zijn. Voor een eerste kennismaking met deze poëzie kan zijn uitleg misschien verhelderend genoeg zijn maar eigenlijk blijft deze aanvankelijke toelichting er een die zonder uitwerking oppervlakkig is, er wordt namelijk te weinig begrip aangebracht. Vergeleken met andere schoolboeken is Van Leeuwen al wel tamelijk uitgebreid, vooral door de korte citaten, maar de *Korte schets* – een titel met een dubbele beperking – kan dan ook niet zonder de twee uitbreidingen.

De eerste uitbreiding zijn de twee theoretische pagina's over de katholieke letterkunde in *Naturalisme en romantiek*. Van Leeuwens startpunt is ook hier het citaat uit *Roeping* van hierboven, maar nu uitgebreid met een tweetal zinnen, een passage die voor veel leerlingen te moeilijk moet zijn, onkundig als de meesten zullen zijn van rooms-ideologisch proza.⁴¹⁸ Daarna geeft Van Leeuwen

⁴¹⁸ 'Waarachtige blijvende kunst kan alleen groeien uit de onveranderlijk eeuwige beginselen, omdat de schoonheid eeuwig, omdat God eeuwig is. De menselijke openbaring van de schoonheid, de kunst, wil die een vaste onwrikbare grondslag hebben, dan moet het geestelijk leven van den mensch vast en onveranderlijk zijn in zijn grondslag; en die vastheid en onveranderlijkheid kan alleen hebben het leven, groeiend uit de katholieke beginselen, omdat heel het leven van den mensch in al zijn uitingen uit die beginselen groeien

een korte geschiedenis van *De Gemeenschap* en *De nieuwe gemeenschap*, uniek voor een schoolboek. Ook hier weer vult Van Leeuwen aan met citaten, maar nu uitgebreider. Daaronder een beginselverklaring uit *De Gemeenschap*, verder een aanhaling van Ernest Michel als reactie erop en citaten van Gerard Bruning uit het dagblad *De Morgen*, waaraan Van Leeuwen een eigen zeer korte commentaar toevoegt. Hij laat hier duidelijk de twee kanten van de katholieke letterkunde zien, de religieuze en de esthetische en het dilemma in de keuze voor een van beide polen. Hier is hij de modern-literair historicus. Maar ook hier blijft de lezer, de leerling, achter met een samengebalde veelheid aan informatie zonder echter nog een beeld van de praktijk van de katholieke letterkunde te hebben.

Die praktijk staat in *De Nederlandsche dichtkunst sinds 1880* in het hoofdstuk 'Katholieke dichters'. Maar voor Van Leeuwen in dat boek aan de katholieke dichtkunst toekomt, geeft hij een groot aantal lange citaten om het gedachtegoed van de katholieke dichters en critici toe te lichten. Hij begint echter met een aanhaling van een zin van Jan Greshoff, kennelijk ermee instemmend, 'De jonge Katholieken voelen zich op dit oogenblik als de eenigen, die de ijzeren consequentie kunnen trekken uit de ethische en religieuze tendenzen, welke wij telkens in het laatste deel van dit overzicht hebben kunnen waarnemen', om daarna te komen met een passage van Bernard Verhoeven door Greshoff geciteerd, een passage die Van Leeuwen in verkorte vorm al had overgenomen in de *Korte schets*. Van Leeuwen geeft geen bron voor het citaat van Greshoff, noemt Greshoff ook niet, maar het is uit *Geschiedenis der Nederlandsche letterkunde* van Jan Greshoff en J. de Vries, het boek dat Van Leeuwen in 1925 zo lovend had besproken. Greshoff had daarin het deel over moderne literatuur geschreven. Als inleidend citaat is het wat curieus: het eerste deel ervan kan opgevat worden als inleidende zin bij Van Leeuwens eigen overzicht erna, het tweede deel is onverbrekkelijk verbonden aan het boek van Greshoff zelf.

Alle eenregelige citaten van Knippenberg, Feber en Van der Meer de Walcheren uit de *Korte schets* worden nu uitgebreid tot halve en hele pagina's.⁴¹⁹ Daarnaast wordt ook Dirk Coster in een pagina geciteerd, met als inleidende zin 'Men kan het streven van deze groep als volgt samenvatten: zij trachten, na een rudiment van Katholieke dichtkunst dat in niets wezenlijks van die der late Nieuwe Gids verschilde, vóór alles de zuivere Katholiciteit te hervinden, de Katholiciteit als gedachte, als dogma tot in zijn diepten doorleefd, en de Katholiciteit als atmosfeer'.⁴²⁰ Nu pas krijgt de lezer van Van Leeuwens uiteenzettingen over de katholieke dichters een totaalbeeld want alleen de omvangrijke citaten zijn verhelderend.

Van Leeuwen bloemleest 21 gedichten van zestien katholieke dichters,⁴²¹ bijna 9% van de totaliteit van *De Nederlandsche dichtkunst sinds 1880*. Hij geeft er de chronologisch geordende illustratie mee van zijn citatenuitleg. Geen enkele andere neutrale bloemlezing geeft een beeld als Van Leeuwen geeft. Zelfs de in het rooms-katholiek onderwijs gezaghebbende J.H. Horsten neemt in zijn *Stemmen van verre en dichtbij VI* (1930⁴) niet zo'n brede dichtkeus op. Van Leeuwens keus is de consequentie van zijn uitgangspunten. Hij is allereerst de leraar-literatuurhistoricus. De

moet.' Het citaat is uit *Roeping 1* (1922–1923), p. 2, 'Inleiding'. In *Roeping* is het langer: Van Leeuwen heeft er een zin uit weggelaten. De tekst is van H.W.E. Moller, stichter van *Roeping*.

⁴¹⁹ De citaten van Knippenberg, Feber en Van der Meer de Walcheren zijn uit de katholieke schoolbloemlezing *Stemmen van verre en dichtbij VI* van J.L. Horsten (derde druk 1924), die ze zelf weer overnam uit het katholieke Rotterdamse dagblad *De Maasbode*. Horsten citeert uitgebreider uit de bronteksten.

⁴²⁰ Het citaat van Coster is uit de inleiding van *Nieuwe geluiden*, ook te vinden bij Horsten.

⁴²¹ E. Brom, Albertine Steenhoff-Smulders, Marie Koenen, Felix Rutten, Hilarion Thans, Bernard Verhoeven, Pierre Kemp, Matthias Kemp, Wies Moens, Karel van den Oever, Marnix Gijsen, Henri Bruning, Gerard Bruning, Jac. Schreurs, Anton van Duinkerken, Achilles Mussche

behandeling van de letterkunde impliceert aandacht voor de na-1880-poëzie, want een integrerend deel van die letterkunde. De leerling moet in aanraking gebracht worden met 'wat strijdt in de menselijke ziel'. Die strijd uit zich in een van de vier richtingen die hij had aangewezen, in dit geval de religieuze richting, die zelf weer bestaat uit een vijftal zienswijzen, waarvan de katholieke er een is. Indelen is een kenmerk van Van Leeuwens aanpak. Binnen een deelrichting is ook een verscheidenheid aan zielsuitingen, en ook die wil Van Leeuwen laten zien, bijvoorbeeld in de vergelijking van een gedicht van Albertine Steenhoff-Smulders met een van Henri Bruning (zie hieronder). Tegelijk kan hij de verschillen in de adequate vorm tonen. Door zo intensief aandacht te besteden aan deze religieuze deelstroming naast de andere en daarin geen keus te maken ten faveure van welke dan ook, brengt hij zijn 'idealistisch scepticisme' in de praktijk. Wat hij daaronder verstaat, legt Van Leeuwen in 1933 uit:

Het is de levensbeschouwing en tevens levenswijze van hem, die nadrukkelijk overal en in alles het goede wil waardeeren, die wil kennen de vele wegen die naar de vele mogelijke doelen leiden, maar die niet kiezen wil, niet kiezen kàn, niet kiezen måg. De tijd waarin hij leeft drijft hem, noodlottig, tot scepsis; (...). En toch: ook hij kan niet zonder een illusie, vandaar zijn idealisme ondanks zijn scepsis. Filosofisch gesproken is hij een scepticus; psychologisch een idealist. (...) Men verwarre deze levensbeschouwing niet met onvruchtbare neutraliteit; de idealistisch scepticus is niet negatief, doch met nadruk positief ingesteld.⁴²²

Hij toont een bepaald levensdoel, in dit geval het rooms-katholieke, maakt de verschillen daarbinnen duidelijk, maar laat het aan de leerlingen over later een keus te maken (wellicht zelfs voor dit levensdoel). Door zo'n breed scala aan te bieden geeft hij ook de plaats van de katholieke poëzie in deze jaren weer, inclusief haar ontwikkeling. Hij illustreert er de passus van Coster uit *Nieuwe geluiden* mee.

Het gedicht 'Sint Agnes' van Albertine Steenhoff-Smulders dat Van Leeuwen opneemt, is uit 1904. Steenhoff-Smulders is een in tenminste vijftien schoolbloemlezingen opgenomen dichteres, zij het vrijwel alleen in katholieke schoolboeken. Zij speelde een grote rol in de katholieke vrouwenbeweging en was redactrice van verschillende bladen.

Sint-Agnes

Een licht geruisch van witte duivenschachten,
Een zoete rook van leliën in de lucht,
Het stil gebloos van pasgerijpte vrucht
Roept ons Uw naam, Sint-Agnes, in gedachten.

Zachtblanke Heil'ge met Uw kinderoogen,
De teere reinheid van Uw lieflijk beeld,
Waarom de glorie der martelie speelt,
Kan lenteblaau en zonglans niet verhoogen.

⁴²² Van Leeuwen (1933b):283-284.

Maar even mocht onze aarde op U roemen,
Toen zijt ge naar Uw bruiloftsfeest gegaan,
Maar in Uw lied bleef iets van U bestaan,
Iets als de geur van vroeg geplukte bloemen.

Het gedicht is enigszins verwant aan het gedicht 'Processie' van Else van Brabant, dat Siccama en Poort in hun *De bloeiende bongerd* opnemen (zie 6.3). Het 'roomse' wordt uitgedrukt in onder andere het kleurentopos 'lenteblauw en zonglans', waar Van Brabant schrijft 'langs den zonnigen weg./ – Blauw de hemel en geel was het koren'. Beide gedichten doen een beroep op het collectief te belijden katholiek geloof, hier met drie zintuiglijke werkingen.

Van Leeuwen constateert rond 1930 ook een vernieuwende trend in de katholieke poëzie. Daarin past Henri Brunings gedicht 'De straat'. Bruning is door Paul van Ostaijen 'een tijdvakdichter' genoemd, 'De tijdvakdichter is op angstvallige wijze daarop attent het tijdvak in zijn gedichten te realiseren en door deze angstvalligheid stelt hij zich buiten de voorwaarde van de lyriek, die overgave aan de genade is'.⁴²³ Brunings gedicht past in ieder geval wel in de unanimistisch-expressionistische trend in de poëzie in de jaren 1910, 1920. Het is een voorbeeld van Van Leeuwens stelling dat in katholieke poëzie het moderne leven een plaats kan krijgen, maar ook van de somberte die in eigentijdse poëzie voorkomt, zoals hij in 1931 in zijn VLLT-voordracht 'Moderne Nederlandsche poëzie op de middelbare scholen' had aangestipt.

De straat

Avend:

De majestaties-strakke vaart van verlichte electriese tram:
triumfbaan der straatverdwazing;
het gebel feestelik konfetti van witte bloesems over de hoofden.
En de luide angst der stroef-krassende wielen door de warreling van mensen.

De wilde hartstochtelikheid van autoos:
flitsend lichtgezwaai tegen gevels en mensen:
verre beving vooruit van lichtbundels,
luide klakson-kreten snijdend door straat-daver:
onder de mensen onverwachte verschrikking telkens opnieuw.

En het gedurig gedrentel en gedrentel van kleine levens
als beekjes armoedig en armzalig:
gedurige herhaling van almaar dezelfde temaas:
lopen en stilstaan, lopen en stilstaan
en parapluutje of parasolletje:
in het smal lichtgootje onder het eeuwige duister:
tijdelikheidje van klein geluid in stilten der eeuwigheid.

Overall Christus. En de wereld angstwekkend van belachelikheid

⁴²³ Van Ostaijen (1977):316vv.

en troosteloos ellendig van burgerlike zekerheid
– getailleerde jassen en lakschoenen en zijen sokken
om de waanzinnige eenzaamheid van Rembrandt –
dat alle grootheid als vergeefs is.

En de maansikkel is een pover lichtsirkeltje,
als een schommelende mallemolenschuit,
een leeggegeten banaanshil, of een afgebeten nagel.

Van Leeuwen toont met deze gedichten de meerzijdigheid die de recente katholieke poëzie heeft bereikt, en illustreert er zijn theoretische uitleg mee.

Zo is de behandeling van de katholieke deelrichting binnen de religieuze oriëntatie exemplarisch voor Van Leeuwens aanpak. Die is te karakteriseren als het stapsgewijs weergeven van een netwerk aan teksten. Hij licht een stroming van binnen uit toe, namelijk door essayistisch commentaar uit katholieke kring op te nemen en daar zijn eigen commentaar tussen te voegen. Hierin schuilt wel een gevaar. De essayistische toelichtingen van anderen staan niet allemaal op gelijke hoogte. De onderling al verschillende opvattingen van katholieke auteurs worden afgewisseld met uitspraken van buitenstaanders, zonder dat het de lezer meteen duidelijk is dat zij buitenstaanders zijn – dat zien alleen kenners en voor hen is het boek niet bedoeld, wel voor de in te wijden leerlingen. Voor dezen staan Dirk Coster en Pieter van der Meer de Walcheren in Van Leeuwens uitleg op gelijk niveau, waar dat in werkelijkheid niet zo is. De bespreking van de katholieke poëzie wordt afgesloten met een ruim citaat van Van der Meer de Walcheren, bekeerling en aanvankelijk aanhanger van een absoluut katholicisme.⁴²⁴ Ook dit citaat van een pagina lang vereist extra kennis en inzicht, en als het citaat eindigt met de zin 'Katholieke kunst is in diepsten grond, rust, klare vrede', staat dit wel binnen de aanhalingstekens van het lange citaat maar een aanvankelijk lerend lezer kan dit toch gemakkelijk zien als de opvatting van Van Leeuwen. Van Leeuwens opbouw vereist zeker toelichting van een docent.

De basale uitleg in de *Korte schets* wordt dus pas begrijpelijk door de tweede en derde gang door deze stof in de beide nevendelen. Alhoewel hij zijn boeken uiterst systematisch opbouwt, de inhoudsopgaven ervan met elkaar overeenkomen, is de stof toch niet gemakkelijk op te nemen. De verschillende dichters binnen een richting geven allen een eigen uiting aan de spanning en het verlangen, zoals hij die had beschreven in zijn voordracht van 1931. Op die manier geeft hij ook aandacht aan die dichters, niet alleen aan hun werk. Een aantal dichters licht hij tamelijk uitgebreid toe, andere met enige regels – een zekere hiërarchie is aanwezig –, altijd met het noemen van hun bundels. De bedoeling van dit laatste is lezers de mogelijkheid te geven verder te zoeken en te lezen, een idealistische keuze. Zover reikt de brede aanpak van Van Leeuwen.

Gebruiken Siccama en Poort een groot aantal korte alinea's, onderbroken door interlinies, herhalen zij regelmatig, verhogen samenvattende metazinnen de leesbaarheid van hun teksten en betrekken zij expliciet de lezer bij hun uitleg, de stijl en opbouw van Van Leeuwens teksten staan er in schril contrast mee. Lange alinea's, een groot aantal auteursnamen, geboortedata en titels bij elkaar en een aaneenschakeling van citaten belemmeren juist de begrijpelijkheid.⁴²⁵ De uitleg van de

⁴²⁴ Zie voor de plaats van Van der Meer de Walcheren in deze jaren: Ruiters/Smulders (1996):208-209.

⁴²⁵ In een artikel in *Paedagogische studiën* had Van Leeuwen in 1925 een negental voorwaarden voor een goed schoolboek geformuleerd. Een ervan is de eis dat een overzicht niet teveel namen mag noemen maar de *Korte schets* bevat toch ongeveer 550 verwijzingen in het naam- en zaakregister. Zie Van Leeuwen (1925g).

katholieke poëzie in *Naturalisme en romantiek* beslaat dan wel slechts ruim twee pagina's, deze bladzijden bevatten meer dan twintig namen, titels, citaten geïntegreerd in de tekst, maar geen structurerende alinea's. De informatiedichtheid is intens. Als Van Leeuwen de positie van de katholieke kritiek wil uitleggen, gebruikt hij een combinatie van tijdschrifttitel, auteursnamen (met titels van hun publicaties en jaartallen) en citaten uit het tijdschrift. Zo schrijft hij naar aanleiding van *De Gemeenschap*:

Dit laatste tijdschrift trachtte katholicisme en aestheticisme te verzoenen door te schrijven: 'Inzake het probleem der katholieke kunst verschillen wij van meening met hen, die beweren, dat de katholieke kunstenaar tot meer verplicht zou zijn dan tot de nakoming der bepalingen zijner zedeleer. Het is ons met andere woorden niet mogelijk in te zien, dat de katholiek, die kunstenaar is, daardoor uitsluitend geroepen zou zijn tot de propaganda van zijn godsdienstige of wijsgeerige gedachten. Wij beweren hiermede geenszins, dat de Katholieke overtuiging geen inspiratiebron tot kunst zou mogen zijn, wij wenschen alleen vast te stellen, dat zij het niet verplichtenderwijze moet zijn... In de letterkundige kritiek van ons tijdschrift laten wij ons door deze inzichten leiden. Kunst beoordeledend, zullen wij ons onthouden van een misplaatste levenskritiek.' Hier toont zich deze groep zuiver aesthetisch, althans in theorie; door deze grondslag als uitgangspunt te nemen, vervalt theoretisch de reden van bestaan van een eigen groepering. In bladen als 'De Gids' en 'De Nieuwe Gids', die immers op algemeen aesthetische, ethisch indifferente grondslag rusten, kan even goed goede kunst van Katholieken worden geplaatst, ook wanneer het Katholieke kunst is.

Dit fragment is een deel uit een pagina zonder alinea-indeling, waardoor de structuur niet duidelijk is. Hoewel de lange citaten wel tussen aanhalingstekens staan, zijn de teksten zo opgenomen in de totaliteit van de zetspiegel, dat deze belangrijke aanwijzingen niet meteen opvallen. Het ontbreken van structuraanduidingen maakt het opnemen van de informatie niet gemakkelijk. Een duidelijke ordening van tekstonderdelen ontbreekt. De context, die van de katholieke kunst, is wel genoemd, maar is tegelijk voor de leerling (lezer) volledig nieuw: hij moet erover onderwezen worden. Is het verschil tussen kunst van katholieken en katholieke kunst duidelijk? In wezen hanteert Van Leeuwen een soort tangconstructie door een citaat dat niet voor onderwijsdoeleinden is geschreven, te omringen met twee eigen zeer summier uitleggende zinnen over katholicisme en aestheticisme. Woorden en begrippen als 'de nakoming der bepalingen zijner zedeleer', 'wijsgeerige gedachten', 'inspiratiebron', 'levenskritiek', 'ethisch indifferente grondslag' vergen uitleg en begrip, aangenomen dat 'aesthetisch' intussen bekend is.

S.H. van der Arend betoogt in *Pleitbezorgers, procesmanagers en participanten* dat taalgebruikers betekenis maken door hun eigen teksten en die van anderen te relateren aan een drietal contexten: het netwerk van reeds geuite teksten, de omringende wereld en sociale relaties. Daardoor zijn teksten relationeel. Tekstualiseren is het verbinden van delen van teksten. De tekstgedeelten die Van Leeuwen aanhaalt, refereren zelf weer aan andere. Alleen ingevoerde lezers van de oorspronkelijke teksten weten dat. De passage uit *De Gemeenschap* van hierboven is gericht tegen opvattingen van *Roeping*. In de woorden van Van der Arend:

Overeenkomsten en verschillen (i.e. positieve en negatieve referenties) tussen teksten zijn hierbij de belangrijkste ordenende principes. Maar betekenissen liggen niet vast in de tekst. De taalgebruikers zelf, met name aan de ontvangende kant – lezers en luisteraars –, moeten

de betekenis van een taaluiting op het moment van ontvangen tot stand brengen door deze aan de context te relateren. Als ze dat uit onvermogen of onwil niet doen, ontstaat er niet alleen geen betekenis, maar is er helemaal geen communicatie.⁴²⁶

Omdat het hier om leerlingen gaat, is onvermogen de eerste belemmerende factor. Van Leeuwen is hier de enige die deze relationele betekenissen kent en begrijpt. Hij is de intermediair. Hij kiest tekstgedeelten, isoleert ze uit een groter verband en plaatst ze in een nieuwe omgeving. Zijn leertekst is een volstrekt zakelijke presentatie voor leerlingen uit de hoogste klasse van h.b.s. en gymnasium zonder voorkennis (het netwerk van eerdere teksten en de sociale context waarin die functioneerden). De sociale context van het katholiek geloof is voor velen buiten het rooms-katholiek onderwijs onbekend, een belangrijk lezerskenmerk. Elk van de betekenislagen zal in de klas door de docent moeten worden toegelicht.

Nu had Van Leeuwen eerder in de *Korte schets* wel enige informatie gegeven over *De Gids* en *De nieuwe gids* (zie het eind van het citaat hierboven), in deze nieuwe tekstomgeving, en ondanks het woordje 'immers', wordt de uitleg toch niet echt levend. Het hangt ook samen met de werkwijze van Van Leeuwen, de combinatie van eigen tekst en teksten van anderen. Voor een goed begrip nogmaals: Van Leeuwens boeken zijn bedoeld voor een eerste kennismaking met literatuur en zijn in gebruik in de hoogste klassen van h.b.s. en gymnasium, dus voor 16- tot 18-jarigen. De moeilijkheidsgraad is hoger dan die van andere schoolleerboeken uit deze periode. Zo gestructureerd zijn inhoudsindeling is, zo ongestructureerd zijn de leerteksten van Van Leeuwen. Wat dat betreft laat Van Leeuwen zo veel aan zijn lezers over dat er een grote afstand optreedt. Ook in zijn *Tubantia*-artikelen is hij afstandelijk in de zin dat hij ook daar vrij lange alinea's gebruikt en zelden of nooit de lezers aanspreekt. Door de afstand in tijd tussen de afleveringen, doorgaans een week, gebruikt hij een enkele keer een zinsnede als 'In mijn vorig artikel schetste ik u den toestand in onze letterkunde kort vóór 1880, speciaal wat het proza betreft. Laat mij u thans den stand van de poëzie in het tijdperk dat aan de oprichting van de "Nieuwe Gids" voorafging, mogen aangeven', toch een wat formele zin.⁴²⁷

Er is geen enkel ander schoolhandboek dat 800 pagina's aan de literatuur na 1880 wijdt. Daarbij komen nog de ruim honderd pagina's die Van Leeuwen in *Natuur en dichter*, een thematisch handboek met bloemlezing door de eeuwen heen, aan na-Tachtig wijdt, met 86 gedichten van 43 dichters vanaf 1880. Waar Van Leeuwens belangstelling ligt, is wel duidelijk.

7.5.3 Stofkeuze: welke eigentijdse poëzie?

De belangrijkste consequentie van de vierdeling hart, ziel, wil en rede is dat Van Leeuwen niet periodiserend-chronologisch bloemleest maar thematisch en dat zijn keuze van poëzie past in die thematiek. De vier 'spanningen' die Van Leeuwen hanteert, zijn het onderwerp van 70% van de inhoud van *De Nederlandsche dichtkunst sinds 1880*. In dit boek behandelt hij deze ordening uitgebreid, niet alleen aan de hand van een groot aantal gedichten maar ook door essayistische toelichtingen van contemporaine critici, zoals ik hiervoor uitlegde.

Waar andere bloemlezers zich vooral richten op schoonheid, bespreekt Van Leeuwen in de afdeling 'Individualisme en gebrokenheid' in *De Nederlandsche dichtkunst* uitdrukkelijk het tragisch individualisme van een aantal dichters, de 'onontkoombare doem van het alleen zijn' bij J.H.

⁴²⁶ Van der Arend (2007):33vv.

⁴²⁷ 'Over Litteratuur XV. Onze letterkunde sinds 1880 II', *Tubantia* 9 juli 1925.

Leopold, 'het verdoemde en tegelijkertijd uitverkorene' van A. Roland Holst, het verlangen naar verlossing van J.C. Bloem en 'de begeerte naar aardse zinnereugde met de droom van kinderlijke en Christelijke zuiverheid' van M. Nijhoff. Ten aanzien van Leopold gaat hij meteen al de moeilijkheidsgraad van deze dichter niet uit de weg. Als hij dan al een voorbeeld van somberheid wil geven, dan doet hij dit met een fragment uit het grote gedicht 'De bedgordijnen hangen zoo ijl' (uit 'Verzen 1895'), 'Nu, dat wij waren in bedaren/ tot rust komen van veel verdriets', een gedicht over een grote eenzelligheid die Leopolds 'onontkoombare doem' toont. Van Leeuwen is de enige in de periode 1895–1941 die dit gedicht opneemt.

Absoluut uniek is de selectie van 'Klacht' van Dop Bles (uit *Parijsche verzen* (1923)), het leven door de ogen van een verlaten jonge vrouw.⁴²⁸

Klacht

'k Dacht dat ik eens zijn bruid zou wezen,
ik heb zijn naam in droom zoo vaak gelezen,
waaronder dan de mijne stond;
ik was zijn vrouw –
zoodat ik nauw
begrijpen kan,
dat hij nu is een vreemde man
die kust een andre mond.

Ik heb de kaarten opgenomen,
wat hij verbood,
maar in mijn nood
wil 'k weten of hij terug zal komen –
zij zeggen niet,
dat hij verliet,
de kaarten hebben medelij;
hij ligt nog altijd aan m'n zij.

'k Ben nu alleen
en zonder wil;
mijn leven staat zoo plotsling stil
zooals een wekker stil blijft staan;
ik nam zoo alles van hem aan;
ik ben geworden wat hij dacht – –
een leege schacht
is wat hier bleef, hij achterliet; –
een onbegrijpelijk verdriet

⁴²⁸ Dop Bles, 'Klacht': https://www.dbnl.org/tekst/bles001pario1_01/bles001pario1_01_0033.php. Dop Bles is voor gebruik in het onderwijs alleen door Van Leeuwen en, met een ander gedicht, in een uitgave van zijn Enschedese collega G.J. Geers gebloemleesd. Dirk Coster citeert een genuanceerd oordeel van J.H. Speenhoff over *Parijsche verzen* in zijn inleiding bij *Nieuwe geluiden* (1925², xxiv); Coster neemt ook dit gedicht van Bles op.

in 't groote bange van de nacht.

Al wat hier staat
het was van mij,
toen hij nog leefde aan mijn zij,
en hier nog klonk zijn stem.
Maar nu hij ging
lijkt ellek ding
te wachten op de komst van hem –
Waar is zij, die ik vroeger was?
Ik zie haar niet in 't spiegelglas.

Hij nam mij mee; ik was een kind
dat men in d' avond-straten vindt,
en alles deed ik, wat hij vroeg;
het was zijn geld, al wat ik droeg,
ik was van hem, ik werd weer vroom,
'k bad elken avond – schoonste droom! –
dat hij mij nimmer zou verlaten
met hem te mogen wandlen door de straten!

Ik gaf hem al wat ik bezat,
al wat ik op de wereld had,
mijn jonge lijf, mijn blijde lach,
mijn onschuld van den eersten dag,
mijn lach, mijn oogen, hart en lijf
dat al verging in het bedrijf,
waaruit allengs zijn kus ging heen; –
maar 'k had hem nog alleen.

Wat blijft mij, wat?
Ik werd te oud,
mijn hoofd is leeg, mijn hart is koud.
'k Weet van geen liefde meer of haat,
moet ik nu zoeken in de straat,
is dat mijn lot?
Maar waarom bad ik dan tot God?
o, zoo ik nog mijzelve had!

Ben ik een vrouw, zoo 'k nooit werd echt bemind?
Ben ik een vrouw, zoo 'k nimmer droeg een kind?
Ben ik dan niets, dan wat verdriet
dat hij, vergeten, achterliet?

Ik voel mij bang, zooals een kind....

Mijn leven is plots uitgegaan,
gelijk een kaars in oostenwind,
die om de open deur komt slaan.

In zijn artikel 'Literatuuronderwijs en ethiek', de reactie op Ida Heijermans' brochures, betoogt Van Leeuwen 'mèt de leerlingen te lezen en naast het zèèr, zèèr mooie er van, uit te laten komen, 't vaak verwarrende en ontzenuwende; en dan te laten doorschijnen hoe ook in de diepste duisternis en verwarring door kan blijven stralen, het groote licht van de eenvoud en de liefde'.⁴²⁹ Het gaat niet aan alleen te spreken over 'het hoogste wat er leeft in een menschenziel, een innig verlangen naar volmaaktheid, een getuigen van en een Wekken tot schoonheid', de woorden van Heijermans. Het dilemma zedelijkheid en kunst moet in het literatuuronderwijs buiten beschouwing gelaten worden, meent Van Leeuwen, waarmee hij bedoelt dat veronderstelde onzedelijkheid van een tekst niet het criterium mag zijn om die tekst af te keuren voor het onderwijs. 'Het erotische uit ons litteratuuronderwijs te bannen, is een castratie, die zeker de jongeren niet tegemoet zal komen in hun sterk levende puberteitsjaren', is Van Leeuwens zeer duidelijk stelling. Een gedicht als dat van Dop Bles past dus overtuigend in zijn bloemlezing. Het is aan de wat hij noemt 'idealistische leraar' geen goed- of afkeurende bespreking eraan te wijden maar wel te tonen, de leerling keuzes voor te leggen maar niet te sturen. In 1933 zal hij dit idealisme toelichten: het is de levensbeschouwing die uitdrukkelijk overal en in alles het goede wil waarderen, 'de vorming van de jongeren tot jonge menschen met uitzicht naar alle kanten',⁴³⁰ maar zonder een keuze daarin te maken. De leraar moet doelen tonen, later zullen leerlingen hun keuze moeten maken, maar dat kan alleen als ze inzien welke keuzes er zijn.

Bijzonder is de keuze voor een gedicht van de Vlaming Karel Leroux en twee gedichten van Raymond Herreman⁴³¹ in een aparte paragraaf gewijd aan 'De dichters van 't Fonteintje' (1924), een bloemlezing van werk uit dit blad. Bijzonder, omdat geen schoolbloemlezer op deze wijze de recente literaire ontwikkelingen toont. Een andere dichter die Van Leeuwen opneemt, is Alex Gutteling. Gutteling, uit de school van *De Beweging*, wordt in de jaren 1920 enige malen gebloemleesd. Van hem neemt hij een curieus⁴³² maar ook poëticaal sonnet op:

De mattenklopper

Er is een schoonheid in 't armoedigst kleine,
Die zich in stilsten droom slechts openbaart.
Gelijk somtijds een zwerver eenzaam staart
Naar een Moorsch venster, sierlijk rijk van lijnen,
Zo boeit dit nietig ding betoovrend mijnen
Ontroerden blik: hoe speelsch en toch hoe klaar 't
Riet zich verwindt en tot een steel zich paart:
Geringden palmenstam en blonde schijnen!

⁴²⁹ Van Leeuwen (1925d):831.

⁴³⁰ Van Leeuwen (1933b):284.

⁴³¹ Karel Leroux, 'De stilte', Raymond Herreman, 'Beatrijs' en 'Avond'.

⁴³² Door die curiositeit besprak Gerrit Komrij het gedicht in zijn serie 'In liefde bloeyende':

<https://www.nrc.nl/nieuws/1995/01/19/in-liefde-bloeyende-7253618-a64635> (geraadpleegd 25 juni 2020).

Was het een kunstenaar die voor 't eerst verzon
Zoo tot een kroon, een arabesk, te spreiden
Lichte en veerkrachtige stengels, guld in zon?
Of is elk ding dat zorgvol en bescheiden
De mens goed voor zijn doel vervaardgen kon,
Schoon geen 't vermoedt, Schoonheid voor alle tijden?

Dit gedicht lijkt dan wel over een mattenklopper te gaan, met een wat symbolistische tweede regel, het verwoordt evengoed Van Leeuwens opvatting over wat een gedicht moet zijn, openbarend, betoverend, ontroerend, speels, helder, schoon. Het is zijn functioneel-uitlegend gedicht, vergelijkbaar met 'Binnen en buiten' van J. Winkler Prins, het exemplarisch gedicht dat Foeke Buitenrust Hetteema als afsluiting van *Inleiding op Dichterstudie* opneemt. Met een gedicht als dit, eenvoudig én vakkundig, legt hij uit wat poëzie in wezen is, inclusief de uitbreiding naar 'de mens'.

Van Leeuwen toont zich de literatuurhistoricus die niet alleen aandacht besteedt aan voor de hand liggende dichters maar zich ook richt op anderen, daarmee het bepaald lidwoord in de titel van *De Nederlandsche dichtkunst sinds 1880* reliëf gevend. Het is de consequentie van zijn uitgangspunt 'de diverse stroomden met volle aandacht te volgen'. Hij zoekt het ook in de breedte en neemt als enige bloemlezer in deze periode werk van Leroux en Herreman op. Of in Nijhoffs woorden nog eens: 'De tijdgenoten, dat zijn de door de leraars verwaarloosden, omdat hun historische waarde nog niet vaststaat, maar ondertussen zijn zij het die een groot geestelijk gemeengoed in leven houden en het overgeleverde toegankelijk maken'.⁴³³ Van Leeuwen verwaarloost ze uitdrukkelijk niet. Ook hij heeft uiteraard zijn favorieten: in *Natuur en dichter* en *De Nederlandse dichtkunst sinds 1880* samen neemt hij 23 gedichten van P.C. Boutens op, 18 van Herman Gorter, 15 van P.N. van Eyck en A. Roland Holst, 11 van Willem Kloos en Jacques Perk, 8 van H. Marsman, J.H. Leopold en Albert Verwey. De notoir moeilijke Boutens voert ook bij hem de ranglijst aan.

7.6 Tweevoudige kritiek

In zijn voordracht voor de VLLT van januari 1931 had Van Leeuwen een uitgebreid exposé gegeven van zijn doelstelling en achtergronden van de behandeling van de moderne poëzie. Verbazing over de omvang van de stof en ethische bezwaren tegen de bespreking van sommige teksten viel hem ten deel. Een jaar later houdt zijn grootste criticus, de Amsterdamse gymnasiumleraar A. Zijdeveld, de VLLT-lezing, met de programmatische titel 'Grenzen, die zich voordoen bij het onderwijs in litteratuur en literatuurhistorie'.⁴³⁴ Er wordt in deze periode nauwelijks gepolemiseerd tussen docenten. Zijdeveld en Van Leeuwen doen dat wel, reden waarom ik hier aandacht aan besteed.

Had Zijdeveld in 1931 in zijn bespreking van Van Leeuwens *Epiek en lyriek* Van Leeuwen al verweten dat deze geen rekening houdt met de beperkte tijd en met zijn stof te hoog grijpt,⁴³⁵ in zijn VLLT-lezing herhaalt hij deze bezwaren. Niet alleen kan zijns inziens niet verwacht worden dat in drie of vier jaar – Zijdeveld ziet Van Leeuwen met diens *Epiek en lyriek* al in de derde klas beginnen met literatuuronderwijs – op de brede basis die Van Leeuwen voorstelt de stof kan worden behandeld, het leidt tot vluchtigheid en napraterij. De leerlingen zijn er namelijk nog lang niet rijp

⁴³³ Nijhoff (1961):305.

⁴³⁴ Zijdeveld (1932a).

⁴³⁵ Zijdeveld (1931):101.

voor, rijpheid van oordeel dat leerlingen pas na veel oefenen kunnen verwerven. Verder hebben de leerlingen een betrekkelijk vaag voorstellings- en gevoelscomplex – Zijdeveld bedoelt: zij kunnen zich niet letterlijk voorstellen wat een beeldende zinsnede in een gedicht inhoudt. En tenslotte vindt hij het gevaarlijk en nutteloos de ontwikkelingsgang van poëtische vormen te volgen, 'waar de aestheten bij monde van collega Van Leeuwen de hoogste waarde aan hechten'.⁴³⁶ Na afloop halen zijn toehoorders opgelucht adem. Een van hen voelt zich 'behaagliker op aarde' dan het jaar ervoor toen men wat van de werkelijkheid afzweefde.

Zijdeveld benadrukt voortdurend dat hij tracht de leerlingen het een en ander bij te brengen en dat mislukking aan hem zelf ligt. Van Leeuwen is altijd veel stilliger, hij schrijft als het ware voor. Zijdeveld noemt voor de middenklassen vooral achttiende- en negentiende-eeuwse teksten, Bellamy's 'Roosje', Bogaers' 'Jan Harink', Starings 'Vogelschieten' en Hildebrands 'Teun de jager'. De *Camera obscura* is meer voor de vijfde dan voor de derde klas. Gedichten van Leopold, A. Roland Holst, de jongsten uit *Nieuwe geluiden* en werk van Boutens uit de monografie van W. Kramer kunnen zijn zesdeklassers niet bekoren, 'terwijl ik zelf ze toch wel mooi vind'. Zijdeveld vindt dat zijn leerlingen meer gebaat zijn met *multum* dan met *multa* – niet veel maar wel grondig.

Van Leeuwen gaat in twee artikelen uitgebreid in op Zijdevelds kritiek. Als principieel verschil tussen hem en Zijdeveld ziet Van Leeuwen zijn onverwoestbaar vertrouwen in zijn leerlingen. Hij laat zich niet ontmoedigen door het weinige wat leerlingen weten terug te vertellen. Het is van betrekkelijke waarde: zowel over de leerling als over de leraar zegt het iets. Zijdeveld was daar namelijk tamelijk negatief over. Van Leeuwen wist trouwens niet dat 'zulke teksten' nog gelezen worden, verwijzend naar Zijdevelds achttiende- en negentiende-eeuwse aanpak. Als die de *Camera obscura* in het vijfde leerjaar wil lezen, past Van Leeuwen daarvoor en zou hij voor Gorter kiezen. Verbolgen is hij wel over de toon van Zijdevelds betoog, waarin hij het dedain van een oudere tegenover een jongere collega proeft. Verder wil hij helemaal niet een volledig beeld geven van Leopold, A. Roland Holst, Boutens. Hij kiest zijn teksten om leerlingen met levensproblemen in aanraking te brengen – wat niet hetzelfde is als het onreine en perverse. Dit is een wetenschappelijke behandeling. En wat de rijpheid van leerlingen betreft, ze zijn groeiende en dat hij in hun leesleerproces nogal eens moet ingrijpen, spreekt vanzelf. Van Leeuwen is duidelijk geraakt door Zijdevelds kritiek. Hij heeft tweeëntwintig pagina's nodig om zijn gram te spuien. Hij geeft er wel zijn volledige programma van de praktische tegenover de geestelijke mens in weer.⁴³⁷

Daar moet Zijdeveld dan weer op reageren. De vermeende tegenstelling oud – jong die opgevat zou moeten worden als superieur vs. inferieur verwerpt hij. Hij bestrijdt de aestheten die denken dat jonge leerlingen niet vroeg genoeg ingewijd kunnen worden in de schoonheid. Hij verdedigt dan ook zijn tekstkeuze: voor de eersteklassers zijn de negentiende-eeuwse teksten geschikt. Kritisch zijn ze wel, want na behandeling van Tollens' 'Philemon' was hun reactie: 'Hè, ik dacht dat Tollens zo'n groot dichter was!'⁴³⁸ Zijdeveld leest uitvoerig Perks *Mathilde*, Kramers

⁴³⁶ Zijdeveld (1932a):21.

⁴³⁷ Van Leeuwen (1933b).

⁴³⁸ Zijdeveld gebruikt in zijn eerste klas *Een nieuwe bundel I*, de bloemlezing van K.H. de Raaf en J.J. Griss. Daarin staan van A. Bogaers 'Jan Harink' en van H. Tollens 'Jan Harink' en 'Philemon'. De eerste druk van deze serie, die een reactie is op Hetteema's *Analecta* (vandaar de titel), dateert uit 1909. De reactie van Zijdevelds leerlingen op het werk van Tollens is treffend. Hoe komt een leerling in 1930 tot deze uitspraak? Tollens staat kennelijk nog steeds in aanzien in bepaalde kring. Misschien had deze leerling op zijn lagere school in een bloemlezing Tollens gelezen en geleerd het werk te waarderen. Van Zijdeveld leert hij het niet want die spreekt van 'Tollens' woordgebral'. (Zijdeveld (1932b):224).

bloemlezing van Boutens' werk en werk van Henriette Roland Holst. Dat vindt hij verkieslijker dan van alle belangrijke na-Tachtigers enkele typerende gedichten te lezen.

Maar met Van Leeuwen is Zijdeveld van mening dat het doel van de lessen moet zijn geestelijke verruiming. Er is echter een belangrijk verschil, zoals hij uitlegt:

Hij, de vooral aestheties-gevoelige, acht zich in de eerste plaats verplicht de *schoonheid* te brengen aan de jeugd, ze te omgeven met een reine sfeer, ze te doen verwijlen in de hoge regionen van de "ideale" kunst. Voor mij met mijn meer intellectueel-beschouwende aanleg is de litteratuurles voornamelijk het middel tot het leren verstaan van mensen en wereld van binnenuit, zodat de mogelijkheden van geest en gemoed, die in de leerlingen sluimeren, zich verwerkelijken en zij in zich zelf leren onderscheiden.⁴³⁹

Zijdeveld eindigt zijn dupliek met een vergelijking. Staat Van Leeuwen niet aan de kant van Van Eeden in diens schoonheidsideaal zoals Van Eeden dat in zijn oordeel over Van Deysse's *Een liefde* omschreef? Het zal Van Leeuwen zeker niet verwonderen dat hij zelf, Zijdeveld dus, aan de kant van Van Deysse staat. Dit is een gebaar van exclusiviteit: Zijdeveld weet dat Van Leeuwen hem begrijpt, anderen uitsluitend – buiten hun tijdschriftpolemieë corresponderen zij met 'Amice-briefjes'. Van Eeden had in 1888 in *De nieuwe gids* een beschouwing geschreven over Van Deysse's *Een liefde*, onder de titel 'Een onzedelijk boek'. Van Eeden wijst de naturalisten af, die te veel het leven liefhebben met zijn 'grootheid en dwaasheid, in ellende en walgelijkheid'. Van Eeden voegt Van Deysse toe:

Maar er zijn menschen geweest voor wie de droom van één nacht schooner was dan het licht van duizend dagen, – die in zich zelve een rijk hadden heerlijker in het gouden licht hunner eigen ziel dan het hemelsche Jeruzalem in Gods glorie. – Die sterker waren dan het leven, die niet toelieten binnen de diamanten muren van hun rijk dan wat hun welgevallig was en tot hen kwam met deemoedig gebaar, – en die met sterke, rustige onverschilligheid uitzagen op het tieren en woelen der menigte die zij afwezen van hunne poorten. Deze menschen zijn mij liever, Karel Thym, en wie ik mij het grootste denk, is zóó.⁴⁴⁰

Zijdeveld verwijt Van Leeuwen impliciet dat 'niet toelaten', hiermee zeggend dat hij dat zelf dus wel doet. Nu is dat verwijt niet helemaal juist want Van Leeuwen laat het wel toe. Zijn filosofisch-psychologische methode met de vier spanningen en verlangens is erop gebaseerd. Kennelijk is de nadruk die Van Leeuwen legt op de schoonheidsbeleving als grondslag voor tekstkeuze zo sterk dat dit andere doelen van Van Leeuwen onderbelicht.

Er is niet een andere polemieë te noemen die zo diepgaand is als deze tussen Van Leeuwen en Zijdeveld. Beiden gaan in op de argumenten en omschrijvingen van de ander, Van Leeuwen op de van hem bekende manier, namelijk uitgebreid puntsgewijs, zijn vorm van tekstualiseren. Zijdeveld slaat Van Leeuwen om de oren met tegenstrijdige citaten. De verwijzing naar Van Deysse en Van Eeden door Zijdeveld is een uniek voorbeeld van wat Van der Arend 'reprenteren' noemt, 'schrijven over zaken buiten het tekstuele domein'.⁴⁴¹ Typerend voor een polemieë als deze is ook de

⁴³⁹ Van Leeuwen

⁴⁴⁰ Van Eeden (1888):76.

⁴⁴¹ Van der Arend (2007):34-35. Brief Zijdeveld aan Van Leeuwen, 10 mei 1932 (Literatuurmuseum L.361 B2).

identificatie. Van Leeuwen maakt uit Zijdervelds woorden de superioriteitsverhouding op, waar Zijderveld die niet bedoeld heeft.

Ook anderen bekritisieren Van Leeuwen maar niet zo uitgebreid als Zijderveld dat doet. Van Leeuwen reageert daar ook niet op. Maar ook de bezwaren van deze critici draaien om de twee aspecten die Zijderveld noemt: te veel in te weinig tijd en te hoog gegrepen voor de leerlingen.

7.7 Het ideologisch fundament

In de loop van de jaren 1930 schrijft Van Leeuwen regelmatig over zijn scepsis en 'het ideaalloos-idealisme', 'de vorming van jongeren met uitzicht naar alle kanten'. Hij vraagt zich namelijk af wat de mens die 'tusschen de Renaissance en de communistische maatschappij' staat overblijft, 'op de kentering der tijden geboren'.⁴⁴² Hij ziet dan slechts twee wegen, die van het materialisme en het idealisme zonder welomschreven ideaal. Materialisme is voor Van Leeuwen 'de praktische mensch', en 'ik wijs den "practischen mensch" met de meeste nadruk en zonder voorbehoud af!'. Hij richt zich uitsluitend op 'den geestelijken mensch'. Van Leeuwen stelt hier tegenover elkaar wat Matthijssen in *De elite en de mythe* de bourgeois en de aristocratische, de technische en de godsdienstig-literaire rationaliteit noemt. Van Leeuwen ziet om zich heen een dominantie van de natuurwetenschappelijke rationaliteit. Hij is in deze periode de enige docent die hierover publiceert, en dat nog wel in *Levende talen*. Hij wordt aldus ideologisch gedreven en zijn uitgebreide publicatiereeks, zowel in *Tubantia* als in de onderwijsbladen, zijn enorme schoolboekproductie zijn niet anders op te vatten als een verdediging van die geestelijke mens. In 1935 spreekt hij zich duidelijk uit in een kleine discussie met de begrippen beschaving en cultuurbezit.⁴⁴³

Op 20 en 28 oktober 1935 schrijft A.J. Schneiders een tweetal artikelen in *De Telegraaf* over het literatuuronderwijs op de middelbare scholen met als ondertitel 'Sport, film en radio hebben het boek verdrongen'. Schneiders betoogt dat het literatuuronderwijs in crisis verkeert: de middelbare scholen worden bezocht door leerlingen die voor verreweg het grootste gedeelte uit cultuurmatige of -arme milieus komen. Een nieuwe weg is nodig van literaire opvoeding van 'onvolwassenen van een bijna aan immuniteit grenzende, geringe ontvankelijkheid voor alle esthetische waarden', zoals Schneiders het uitdrukt. Daarom moeten uitsluitend modern proza en moderne poëzie besproken worden. Omdat de wet nu eenmaal ook het lezen van oudere literatuur voorschrijft, moet de leraar schiften en een aantal literaire 'momenten en monumenten' van grote kunst, historisch en eigentijds, die voor jonge mensen te genieten valt, aanbieden.

Van Leeuwen antwoordt in het *Weekblad GMO* Schneiders over diens 'Uiterst bedenkelijke toegeeflijkheid voor cultuurverval'. Volgens Van Leeuwen dient de school een bolwerk der cultuur te zijn en zeker niet te wijken voor de 'horde'. De literatuurdocent moet àl het geestelijke verdedigen en de leerling dwingen zich thuis te verdiepen in historie, kunst en literatuur. Omdat de ouders de macht hebben hun kinderen op te voeden, staat de school volkomen machteloos tegenover cultuurloze milieus en is de school de dupe van het cultuurverval. De crisis in het onderwijs is namelijk geen andere dan de gehele cultuurcrisis: de vermindering van waardering voor de geest. En Van Leeuwen valt uit:

⁴⁴² Van Leeuwen gebruikt een dichtregel van Henriette Roland Holst, sonnet XI uit *De nieuwe geboort*.

⁴⁴³ Van Leeuwen (1933):11-12; Van Leeuwen (1932a):86.

Wat zijn dat voor ouders, die hun kinderen toestaan naar gelieve de radio te doen schallen, de film te bezoeken, hun middag op een sportveld met kijken te verlummelen? (...) Uit hun wijze van doen blijkt duidelijk, dat ze cultuur verachten. Wel, waarom zouden wij hun kinderen dan trachten die bij te brengen? Cultuurloze leerlingen zijn stellig ongeschikt voor het culturele deel van het M.O. en V.H.O. (...).

Wat Van Leeuwen betreft is er maar één reactie van de school mogelijk: '*die cultuurloze leerlingen horen niet op de M.S.*'. Schneiders redeneert verkeerd, vindt Van Leeuwen: het is onjuist te wijken voor leerlingen die niet geschikt zijn voor het onderwijsniveau.⁴⁴⁴

Van Leeuwen legt in zijn tweede artikel uit wat hij verstaat onder 'cultuurloze leerlingen' en wat de democratie daarmee te maken heeft. Naast intelligentie hebben leerlingen *cultuurverlangen* nodig en dat kan dus ook komen van kinderen uit de Arbeiders Jeugd Centrale (A.J.C.).⁴⁴⁵ Als Van Leeuwen in een bespreking van Huizinga's *In de schaduwen van morgen* leest dat een cultuur toch niet ondergaand genoemd mag worden als men bedenkt dat men in vier dagen naar Indië vliegt, dan is zijn reactie: 'Zo'n enormiteit, zo'n verwarring van cultuur met de eerbied voor het getal, is, meen ik, kenmerkend voor onze dagen'. Ook ziet Van Leeuwen cultuurverval in de Amerikaanse wancultuur in de film, een wancultuur die onderbewust doorwerkt in de jongeren.

Wat heeft de democratie met dit alles te maken (...). Ik zie het, voorlopig, zó: het materialistisch element in de democratie (...) heeft de overhand gekregen op het prachtige idealistische element er in. Lát ieder 'meestemmen' in de landscultuur, maar... dan alleen zij, die inderdaad cultuur verlangen (...).

Van Leeuwen maakt dan onderscheid tussen de 'pienteren' (de exacte leerlingen) en de 'peinzenden'; de pienteren moeten niet boven de peinzenden geprezen worden, want de laatsten hebben het stellig het zwaarst op de scholen, maar nemen er misschien wel het meest van mee.

Nog voor hij het tweede artikel van Van Leeuwen had kunnen lezen, reageert Schneiders in het *Weekblad GMO*. Hij vindt Van Leeuwen veel te ver gaan. Van Leeuwen weet toch ook wel dat de gemiddelde leraar zich beperkt in het literatuuronderwijs en literatuur- en cultuurhistorie alleen als noodzakelijk kwaad te hulp roept. Iets van smaak en waardering voor literatuur bereiken bij leerlingen is voor Schneiders voldoende.

In zijn eerste artikel gebruikt Van Leeuwen het woord 'horden', in het tweede schrijft hij over zijn opvattingen over democratie. Zijn uitleg van cultuur kan het best worden samengevat met de woorden van Johan Huizinga uit *In de schaduwen van morgen* (1935), 'Wij weten het ten stelligste: willen wij cultuur behouden, dan moeten wij voortgaan met cultuur te scheppen'.⁴⁴⁶ 'Horden' verwijst naar J. Ortega y Gasset's *De opstand der horden*, bij zijn verschijnen in 1930 direct zeer populair, in Nederland in 1933 in de vertaling van Johan Brouwer. Ortega y Gasset stelt dat de massa, de horden, verschijnt op die plaatsen die voor de kleine groep beschaafden bestemd zijn. Beschaafden zijn zij die meer van zichzelf verlangen dan ieder ander, ook al lukt het hun misschien niet aan die hogere eisen te voldoen. De massa's zijn de ongehoorzamen die zaken verrichten die vroeger uitsluitend aan de minderheden waren toegewezen. Omdat het negentiende-eeuwse

⁴⁴⁴ Schneiders (1935bcd); Van Leeuwen (1935ab).

⁴⁴⁵ De Arbeiders Jeugd Centrale was een socialistische emancipatiebeweging voor jonge arbeiders die bestaan heeft tussen 1918 en 1959. Zie voor de geschiedenis van de A.J.C.: Meilof (2000).

⁴⁴⁶ Huizinga (1935):24..

onderwijs mensen alleen technische bekwaamheden heeft geleerd en de macht over moderne werktuigen heeft gegeven, is de geest verre van hen gebleven. Daarom wil de moderne mens niets met de geest gemeen hebben en maken jongere generaties zich op het bewind over de wereld in handen te nemen. Die macht van de massa noemt Ortega y Gasset 'hyperdemocratie'. De techniek heeft de mens veel gebracht maar velen zien het nu als een schepping der natuur. Zij zien niet dat de beschaving en haar voordelen voortkomen uit het scheppend vernuft van de mens.

Er zijn zeker parallellen te zien in de opvatting van Van Leeuwen over beschaving en cultuur en het essay van Ortega y Gasset. Het voorbeeld van de A.J.C. laat zien dat het Van Leeuwen niet gaat om sociale klasse maar om een geesteshouding, waar het bij Ortega ook om draait. Bij beiden speelt het zich afwenden van exclusieve geestelijke waarden. Van Leeuwen gaat zover een bepaalde groep een plaats in het onderwijs te ontzeggen waar Ortega meer constateert dat de massa voor zichzelf opkomt. Van Leeuwens opvatting is defensief. Zijn artikelen passen in ieder geval in het in de jaren 1930 nogal algemeen aanwezige gevoel van cultuurverval. Zijn repliek gaat ook veel verder dan Schneiders bedoelt. Deze gaat het meer om een praktische uitvoering van het letterkundeonderwijs, waar hij in ander verband ook al had gepleit voor een overzichtelijk aantal werken. Het onderscheid tussen pienteren en peinzenden is dezelfde tegenstelling als die tussen de praktische en de geestelijke mens, herhaaldelijk door Van Leeuwen tegenover elkaar gezet.

7.8 Besluit

Er is geen auteur die zijn opvattingen zo precies en uitgebreid verantwoordt als Van Leeuwen. Vanaf eind 1924 verwoordt hij een consequente visie in zijn artikelenreeks in *Tubantia*, regelmatig de kweekvijver van zijn opvattingen, in zijn artikelen in *De nieuwe taalgids*, *Paedagogische studiën* en *Levende talen*, in de voorwoorden, inleidingen en inhoud van zijn boeken, die in allerlei opzichten op elkaar aansluiten, in zijn voordrachten, vaak met dezelfde bewoordingen. Hij probeert door zijn artikelen prescriptief het letterkundeonderwijs een theoretische basis te geven. Hij is daarin de schematische auteur die zijn ideeën ontvouwt. Alle critici verwijten Van Leeuwen een te eenzijdige en een te hoog gegrepen aandacht voor de esthetiek. Eenzijdig omdat in een kunstwerk meer aanwezig is dan schoonheid, te hoog gegrepen omdat leerlingen zeker nog niet aan het inzicht dat Van Leeuwen kennelijk van hen verwacht, toe zijn. Daar heeft hij zich meermalen tegen verweerd, het duidelijkst in *Avonden op Drienerwolde* (1966), met de uitspraak

Men vreest wel eens dat ik de leerlingen overschat, maar ik geloof, dat men hen te vaak onderschat. Het zou trouwens toegeven zijn aan hedendaagse gemakzucht wanneer men zich slechts zou richten naar wat, volgens vele ouderen, de nieuwe jeugd nog interesseert, en de besten onder de jongeren zouden ons daar stellig niet dankbaar voor zijn.⁴⁴⁷

In 1925 schreef hij daarover al:

Men zou er toe kunnen komen te denken dat een dergelijke diepzinnige behandeling voor leerlingen van 17 tot 19 jaar te zwaar zou worden. Ik geloof echter, dat als men zich beperkt

⁴⁴⁷ Van Leeuwen (1966):352.

tot wat het algemeen menselijkste, het schoonste en het boeiendste is, dit gevaar niet zal bestaan.⁴⁴⁸

Een 'diepzinnige behandeling' gaat verder dan alleen de esthetiek. Het is de vormende waarde van de idealistisch-sceptische basis die Van Leeuwen aan zijn onderwijs geeft. Geen enkele criticus gaat daarop in. Het is het pedagogisch idee waar hij altijd aan is blijven vasthouden.

Alhoewel *esthetiek* een kernbegrip is in zijn onderwijskundige poëtica en de moderne letterkunde voorrang heeft, wil dat niet zeggen dat Van Leeuwen de oudere letterkunde veronachtzaamt. Ook daarin is schoonheid aanwezig maar zijn aandacht gaat er vooral naar uit omdat de schooltijd de enige tijd voor zeer velen is waarin zij met oudere letterkunde in aanraking komen. Een ander kernbegrip is *de mens*. In alle kunstuitingen is – naast de schoonheid – de kunstenaar aanwezig en in een lessituatie komen daar nog twee personen bij: de leraar en de leerling. De veelzijdige leraar kan de veelzijdigheid in allerlei literatuur tonen: kunst en godsdienst, maatschappij, schoonheid en goedheid, individualisme en gemeenschapszin, egoïsme en naastenliefde, zoals hij nog eens schrijft in 'De beteekenis van het literatuuronderwijs voor de opvoeding' in *Rondom het boek 1936*.⁴⁴⁹ Het derde kernbegrip is *leiding*. Van Leeuwen geeft zijn leerlingen dan wel veel vertrouwen en zelfstandigheid in hun ontwikkeling, hij stipuleert ook dat zoiets niet zonder de leiding van de leraar kan. Die leiding moet echter niet voorschrijvend en eenzijdig zijn: de leraar moet een aantal inzichten tonen, is de ideale situatie. Het is de ideale situatie die Van Leeuwen voor zijn eigen lessen voor ogen zal hebben gehad – zijn specifieke context – en er zullen weinig leraren geweest zijn die het 'psychologisch-filosofische idealistisch-scepticisme' konden overnemen.

In Van Leeuwens afkeer van 'de praktische mens', de materialist, weerspiegelt de eeuwige strijd voor het kunstvak letterkunde in een h.b.s.- of gymnasium β -omgeving. Bert Schierbeek schrijft hierover:

Ik denk dat ik in Van Leeuwen de eerste man heb ontmoet voor wie cultuur het meest wezenlijke op de wereld was. En hij maakte dat duidelijk, elke dag in zijn lessen. (...) Want er waren ook leerlingen van gymnasium β , de bêtha's die van nature literatuur en kunst onzin vonden. Tegen hen zei hij dan tijdens de les, waarin ze duidelijk tekenen gaven niet geïnteresseerd te zijn: 'Goed, als je er geen zin in hebt en niet oplet, moet je dat zelf weten, maar je krijgt op je rapport wel een vier'. En daarmee was de kous af. Iedereen wist waar ie aan toe was. Onverstoorbaar las hij daarna voor.⁴⁵⁰

eraan toevoegend:

Hij opende werelden voor wie ogen had die wilden zien. (...) Hij hield van Marsman, *Tempel en Kruis* werd helemaal grondig doorgenomen, maar misschien was zijn grootste liefde Herman Gorter. Niet alleen om de *Mei*, maar ook om zijn korte sensitivistische verzen.

⁴⁴⁸ Van Leeuwen (1925f):177.

⁴⁴⁹ Van Leeuwen (1936):95.

⁴⁵⁰ Schierbeek (1992):52. Bert Schierbeek zat in het cursusjaar 1936–1937 in klas 4 van de gymnasiumafdeling, in klas 5 bleef hij zitten, bij de start van leerjaar 6 (1939–1940) is hij door mobilisatie afwezig (mededeling in het verslag van de lerarenvergadering d.d. 5 september 1939, Stadsarchief Gemeente Enschede 120/158). Zijn cijfers voor Nederlands waren in ieder geval voldoende.

Het was vooral zijn enthousiasme dat aanstekelijk werkte. Hij kon letterlijk lyrisch worden en las ook zo voor. Wie er oren naar had kon veel horen. Het klinkt misschien vreemd, maar er trad een 'verdieping' van inzicht in het leven op. Er kwam eigenlijk een verdieping boven op.

Hoewel Van Leeuwen de andere aspecten van het moedertaalonderwijs zeker niet heeft verwaarloosd, neemt literatuuronderwijs in zijn visie een zodanig dominerende plaats in, dat een theoretische onderbouwing van die visie meer dan noodzakelijk is. Dat is ook nodig omdat hij aan de literatuurdocent die speciale rol toekent: die van sceptisch-idealist. Het idealistisch doel is de schoonheid en dat doel kan bereikt worden door de speciale begaafdheid van de docent. Dat is voor anderen dan Van Leeuwen zelf ongetwijfeld moeilijk te realiseren. Zijn boeken zijn dan wel veel gebruikt, maar stellig niet op de manier die Van Leeuwen voorstaat, alleen hij kan het in de praktijk brengen, voor anderen blijven zijn opvattingen theorie. Revolutionair toont hij zich in 1925 in de uitspraak, in 'Idealen of utopieën?', dat 'een gehele herziening in de opvattingen van literatuuronderwijs nodig is'.⁴⁵¹

In zijn *Naturalisme en romantiek* zet Van Leeuwen twee menstypen tegenover elkaar, de naturalist en de romanticus. Een aantal kwalificaties die hij daar geeft, gaan ook op voor hem zelf. De omschrijving van de naturalist die esthetisch is en aanschouwt en geniet van de uiterlijke schoonheid der dingen met een materialistische, sensualistische vreugde, die irreligieus is en individualist en als litterator descriptief is, en de omschrijving van de romanticus die revolutionair is en door zijn taalkundige aanleg gericht is op de zin, gaan beide wel voor Van Leeuwen op.

Romanticus is hij zeker in zijn memoires, *Avonden op Drienerwolde*, het landhuis waar hij in 1924 was gaan wonen, met zijn herinneringen en literaire ontmoetingen: 'En dan sta ik eindelijk voor Drienerwolde, herberg van mijn hart, woning van mijn werk, toevlucht van mijn latere dromen'.⁴⁵²

⁴⁵¹ 'Aan de ene kant moet men van talloze, uit traditie behandelde onbelangrijkheden afzien (onbelangrijk want niet *schoon*), aan de andere kant moet men zeer veel zeer schone uitingen in de litteraturen van *alle* landen binnen de kring van H.B.S., Gymnasium en Lyceum brengen.' Van Leeuwen (1925f):172.

⁴⁵² Van Leeuwen (1966):8.